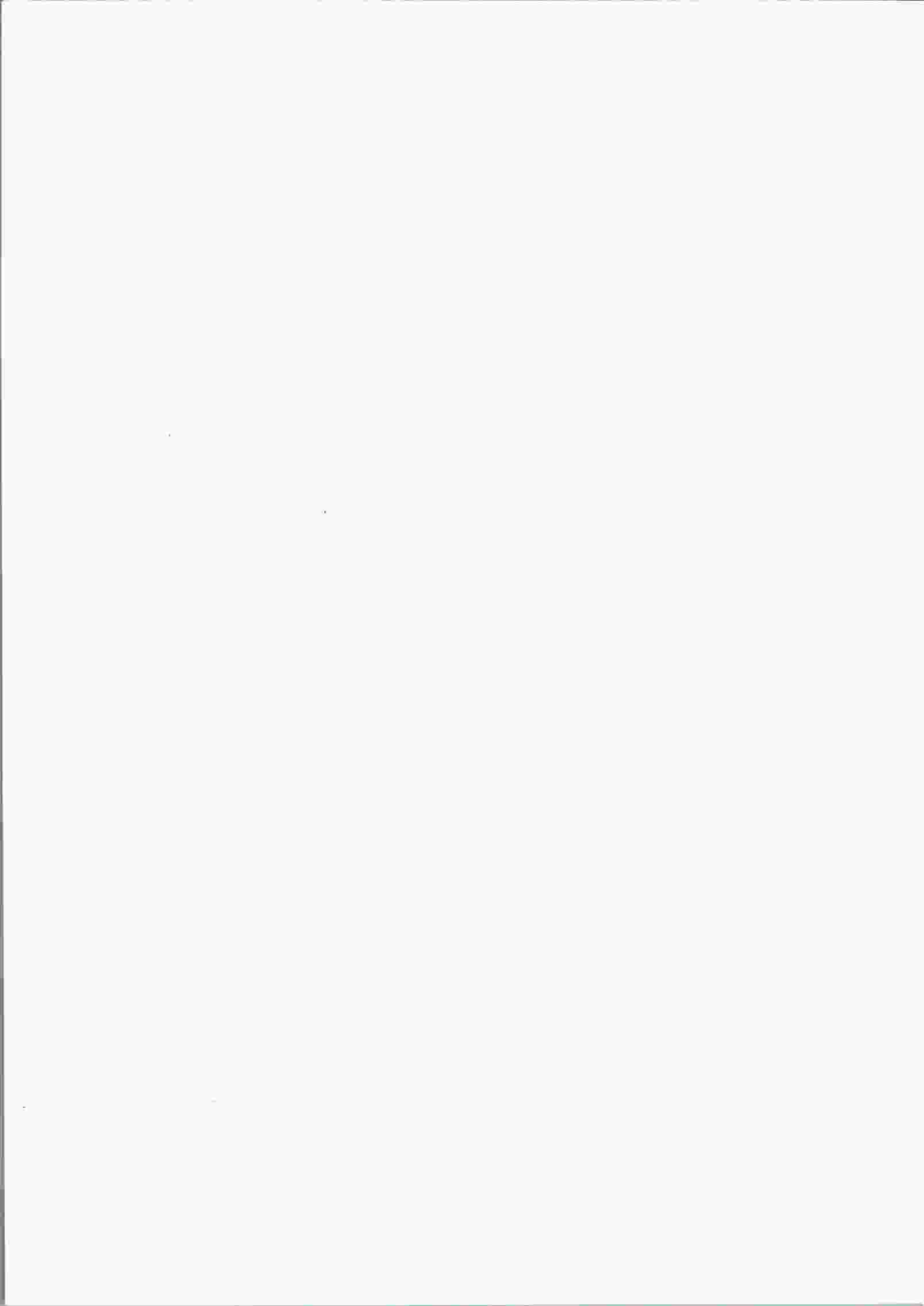

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 10/1993.
ZAGREB, 1996.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 10.
Str./pages 1-164, Zagreb, 1996.

Časopis koji je prethodio
Prinosi 1. 1993.
Prilozi 2. 1985 3- 4. 1986 - 1987 5- 6. 1988 -1989 7. 1990 8.1991 9. 1992

Nakladnik/Publisher
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU

Adresa uredništva/Adress of the editor's office
Institut za arheologiju
Hr.- 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone ++385/01/611-98-84 i 537-669; fax ++385/01/611-98-84

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief
ŽELJKO TOMIČIĆ

Redakcijski odbor/Editorial committee
KORNELIJA MINICHREITER, Zagreb
IVANČIĆA PAVIŠIĆ, Zagreb
ŽELJKO TOMIČIĆ, Zagreb
Urednici
MARIJA BUŽOV, Zagreb
ZORKO MARKOVIĆ, Koprivnica
ZDENKO VINSKI, Zagreb
Članovi

Prijevod na engleski/English translation
BARBARA SMITH-DEMO I GORAN HORVAT

Prijevod na njemački/German translation
BRANKA OHNJEČ

Dizajn/Design
ROKO BOLANCA

Lektura/Language editor
NIVES OPAČIĆ

Korektura/Proofreaders
KORNELIJA MINICHREITER, Zagreb
IVANČIĆA PAVIŠIĆ, Zagreb
ŽELJKO TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/DTP
OTVORENO SVEUČILIŠTE, Odjel za izdavaštvo, Zagreb, Ulica grada Vukovara 68

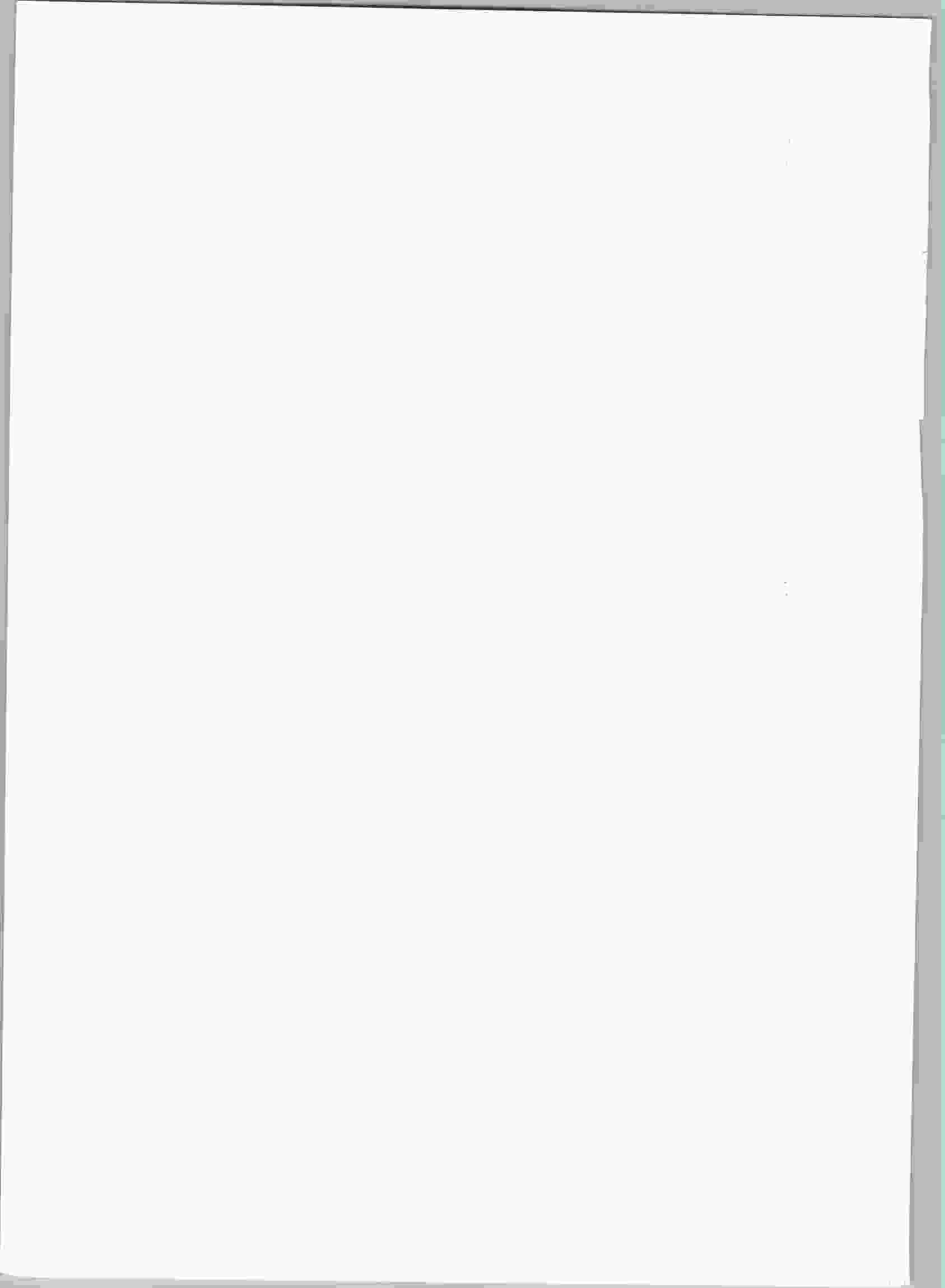
Tisak/Printed by
Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićevo 18

Naklada/Circulation
600 primjeraka/examples

Časopis izlazi jednom godišnje/Annual

Članci iz časopisa *Prinosi* i *Prilozi* su referirani u sekundarnim časopisima *GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz i *Bulletin del l'Association internationale pour l'étude de la mosaïque -Bibliographie*, Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Paris.

Izdavanje časopisa novčano podupire
MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Akademik Duje Rendić-Miočević (1916-1993.)
- Izvorni znanstveni radovi**
- KORNELIJA MINICHREITER
7 Slikana keramika starčevačke kulture iz Pepelane u sjeverozapadnoj Slavoniji
- IVANČICA PAVIŠIĆ
23 Kasnobrončanodobni nalazi s područja Virovitičko - podravske županije
- JASNA ŠIMIĆ
35 Nalazišta Daljske grupe u Daljskoj planini - Prilog proučavanju brončanog i starijeg željeznog doba u sjeveroistočnoj Hrvatskoj
- MARIJA BUZOV
47 Segestika i Siscija - topografija i povijesni razvoj
- ZDENKO BURKOWSKY
69 Nekropole antičke Siscije
- REMZA KOŠČEVIĆ
81 Nekoliko primjeraka staklene bižuterije iz rimskog razdoblja
- HERMINE GÖRICKE - LUKIĆ
93 Skupni nalaz antoninijana Galijenova vremena iz Osijeka
- ŽELJKO TOMIČIĆ
103 Na tragu Justinijanove rekonkviste. Kasnoantičke utvrde na sjevernom priobalju Hrvatske.
- GORANKA LIPOVAC-VRKLJAN
117 Prilog "čitanju" nekih od nalaza benediktinske opatijske crkve na Košljunu
- JADRANKA BOLJUNČIĆ i ZDRAVKO MANDIĆ
131 Antropološka analiza kosturnih ostataka iz srednjovjekovnog groblja Zvonimirovo kod Suhopolja (Hrvatska)

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Akademik Duje Rendić-Miočević (1916-1993.)*
- Original scientific papers**
- KORNELIJA MINICHREITER
Bemalte Keramik der Starčevo-Kultur aus Pepelana in Nordwestslawonien
- IVANČICA PAVIŠIĆ
Spätbronzezeitliche Funde aus dem Areal des Virovitica- und Draulandkomitats
- JASNA ŠIMIĆ
Fundorte der Daljgruppe in Daljska planina - Ein Beitrag zur Erforschung der Spätbronze - und der älteren Eisenzeit im Nordosten Kroatiens
- MARIJA BUZOV
SEGESTIKA und SISCIA - Topographie und geschichtliche Entwicklung
- ZDENKO BURKOWSKY
Die Necropolen der antiken Siscia
- REMZA KOŠČEVIĆ
Einige Exemplare der Glassbijouterie aus der römischen Epoche
- HERMINE GÖRICKE - LUKIĆ
Ein Hortfund von Antoniniani aus der Zeit des Kaisers Gallienus in Osijek
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Auf der Spur der Reconquista Iustiniana: spätantike Befestigungsanlagen an der Nordküste Kroatiens.
- GORANKA LIPOVAC-VRKLJAN
A Contribution to the Interpretation of some of the Benedictine Abbey Church Finds on the Island of Košljun
- JADRANKA BOLJUNČIĆ i ZDRAVKO MANDIĆ
Eine anthropologische Analyse der Skelettreste aus dem mittelalterlichen Gräberfeld Zvonimirovo bei Suhopolje (Kroatien)

Stručni radovi

- 149 TAJANA SEKELI-IVANČAN
Analiza načina istraživanja srednjovjekovnih lokaliteta sjeverne Hrvatske

Prikazi

- 153 DUNJA GLOGOVIĆ
MAREK GEDL
DIE HALLSTATTEINFLÜSSE AUF DEN POLNISCHEN GEBIETEN IN DER FRÜHEISENZEIT. ZESZYTY NAUKOWE UNIWERSYTETU JAGIELLONSKIEGO CMLXIX, PRACE ARCHEOLOGICZNE, ZESZYT 48. NAKLADEM UNIWERSYTETU JAGIELLONSKIEGO, KRAKOW 1991, 143 STR., 55 SLIKA U TEKSTU, SAŽETAK NA POLJSKOM.
- 154 MARIJA BUZOV
DIADORA, sv. 13, Zadar 1991, stranica 384, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama i kartama.
- 159 Kratice

Professional papers

- TAJANA SEKELI-IVANČAN
The Analysis of the Research Methods of the Middle Age Sites of the Northern Croatia

Book Reviews

Besprechungen und Anzeigen

Abbreviations / Abkürzungen

Segestika i Siscija - topografija i povijesni razvoj

SEGESTIKA und SISCIA - Topographie und geschichtliche Entwicklung

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

UDK 904: (497.5) "652"

Primljeno/Received: 12. 05. 1993.

Mr. Marija BUZOV

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

U tekstu se iscrpnom analizom povijesne i arheološke građe opisuje "situs et locus" Segestike (Segestica) i Siscije (Siscia) te njihov odnos u topografiji prostora suvremenog grada Siska. Osobito se detaljno govori o povijesnom opsegu, razvoju i izgledu antičke Siscije.

Geografski smještaj Siska

Grad Sisak, kao i njegovo šire područje, zemljopisno pripadaju panonskoj regiji, koja zaprema krajnji jugozapadni dio prostrane Panonske nizine. U samom reljefu ističu se prostrane riječne ravnice Drave, Save i Kupe te brojne doline njihovih pritoka. Niske aluvijalne ravnice obuhvaćaju velike površine, a genetski predstavljaju najmlađe oblike u reljefu. Nešto su više raširena pobrđa (prosječno 150-200 m iznad aluvijalnih ravnica) koja pripadaju starijem reljefu nastalom u tercijaru morskim i jezerskim sedimentima. Najistaknutiji i najstariji elementi reljefa jesu izolirane planine izgrađene od nepropusnih škriljevaca, eruptiva i mezozojskih naslaga, a na krajnjem rubu pruža se pojas niskih vapnenačkih zaravni - Kordun (ELZ 1967:94).

U takvom, širem, zemljopisnom prostoru, na utoku rijeke Kupe u Savu, ponikao je Sisak. Pokraj Save i Kupe hidrografsku mrežu, koja je bila od presudnog značenja za izbor lokacije naselja, čini nesumnjivo i rijeka Odra, koja se na sjeverozapadu ulijeva u Kupu. Ove tri rijeke - Sava, Kupa i Odra - odredile su smještaj naselja, osiguravši mu pri tome ne samo izniman strateški položaj nego i onaj tako važan gospodarski, trgovački i kulturni razvoj koji ga je karakterizirao prije više od dva tisućljeća.

Iznimnu ulogu u razvoju trgovine i prometa odigrala je rijeka Sava, koja svojim južnim pritocima te utokom u Dunav povezuje zemlje Balkanskog poluotoka s Posavinom i Podunavljem.

Uzmemo li u obzir još i širu zemljopisnu situaciju, onda se vidi da je dio Posavine u kojem je smješten Sisak povezan putem koji vodi kroz Podravinu, uz rub istočnih Alpi prema Beču, a odatle Dunavom i dolinom Morave

dalje u zapadnu i srednju Europu. Ako se ovome doda povezanost Balkanskog poluotoka s Posavinom i Podunavljem te ako se ova veza shvati kao veza ovog dijela jugoistočne Europe s crnomorskim područjem, onda je jasno i logično da lokacija današnjeg Siska, odnosno antičke Siscije (*Siscia*) ili još ranije ilirsko-keltske Segestike (*Segestica*), nije slučajna, nego je, dapače, najbrži i najodabranija, i to prema nepogrešivim kriterijima kojima su se narodi prapovijesti, a poslije osobito Kelti i Rimljani, vodili pri odabiru mjesta za naselja ili pri određivanju trasa pojedinih prometnica, polazeći prije svega od prirodnih prednosti koje pojedini teren sadrži i pruža.

Pregled povijesnih zbivanja i problem odnosa Segestike i Siscije

Antički izvori prvi put spominju Segestiku 119. g. pr. Kr., kada konzuli Lucije Aurelije Kota i Lucije Cecilije Metel bijahu poslani da sa sjevera, iz Galije, prodru u Iliriju. Tim se pohodom trebalo nastaviti pokoravanje Ilirika i ilirskih plemena, započeto još u vrijeme prvih sukoba Rima s Ardijejskim savezom i Teutom, što je u povijesti poznato kao I. ilirski rat. Svrha vojnog pohoda 119. g. pr. Kr. bio je nastavak rata s Japodima i Liburnima, koji je započeo još 129. g. pr. Kr. Obje konzulske vojske svladale su i pokorile preostali, dotle još slobodan, dio Japudije, a "zatim prodriješe u Posavlje, te zauzeše Segestiku, glavni grad Skordiska" (KLAJČ 1980:34).

Pitanje etničke pripadnosti stanovništva koje je nastavalo Segestiku još nije razriješeno. Prema podacima koji su se sačuvali kod Plinija, Strabona te Apijana, područje sjeverozapadno od Siscije nastavali su Varcijani, uz rijeku Kupu - *Colapis* Kolapljanjani, a na istoku

Osarijati, dakle plemena ilirske etničke pripadnosti. Etnička se slika mijenja provalom Kelta početkom 4. st. pr. Kr., koji iz svoje prvobitne domovine Galije dolaze na Apeninski i Balkanski poluotok. "Kelti, prije nego što će prodrijeti na Balkanski poluotok, zauzeše oblasti Posavlja i srednjeg Podunavlja, te pokoriše sva plemena koja su se poslije zvala skupnim imenom Panonci" (KLAČIĆ 1980:33).

Očigledno je da ilirske zajednice nisu mogle odoljeti širenju jednog takvog ekspanzionističkog naroda kakav su bili Kelti, ali je isto tako jasno da ni Kelti - koliko god bili nasilni u svojim osvajanjima - nisu mogli uništiti autohtoni ilirski živalj koji su zatekli na ovom području.

Najvjerojatnije bi trebalo tražiti rješenje u nastajanju šire etničke zajednice nazvane Panoncima, koja je morala imati iliro-keltska obilježja. Dakle, vjerojatno su Segeščani - *Segestanói* kako Apijan naziva stanovnike Segestike kada govori o pohodu konzula 119. g. pr. Kr. - zapravo Panonci nastanjeni u Segestici, a nastali asimilacijom ilirskog i keltskog etnika.

Iz ovoga proizlazi da Segestika nikako nije mogla biti glavni grad Skordiskâ, jer ovo pleme ne samo da nije nastavalo njegovo područje nego nije bilo nastanjeno ni u njegovoj bližjoj okolini. Kada smo govorili o asimilaciji ilirskog i keltskog etnika, mislili smo prije svega na asimilaciju ilirskih starosjedilaca i keltskih Tauriska. U 4. st. pr. Kr. Taurisci naseljavaju prostor današnje središnje i istočne Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske i tako označuju kraj starijeg i početak mlađeg željeznog doba na sjeverozapadu južnoslavenskog prostora (Božić 1987:893).

Kada se govori o tome kako su Kelti osnovali Segestiku, treba prije svega imati na umu keltsko pleme Tauriska, odnosno zajednicu keltskih plemena u kojoj su Taurisci imali odlučujuću riječ. Manje moćna keltska plemena imala su isto tako svoju ulogu u tadašnjim presudnim povijesnim zbivanjima, pa su i ona, bez obzira na to što su bila u podčinjenom položaju spram moćnih Tauriska, odigrala ulogu koju im je povijest namijenila (Božić 1987:855).

Većina povjesničara - Šišić, KLAČIĆ - stavlja osnivanje Segestike od strane Kelta u 4. st. pr. Kr. Otada, dakle od 4. st. pr. Kr. pa do 119. g. pr. Kr., kada se Segestika prvi put spominje, antički izvori šute. Razlog zašto Segestika nije u tom razdoblju privlačila pozornost svojih suvremenika - povjesničara vjerojatno leži u činjenici što nije imala onu istaknutu ulogu u širenju keltskog utjecaja kakvu je imala u vrijeme rimskoga širenja.

Nakon zauzeća Segestike 119. st. pr. Kr. konzul Lucije Aurelije Kota odlazi u Rim, a konzul Lucije Cecilije Metel na jug u pohod protiv Delmata. Metel zauzima Salonu, te 117. g. pr. Kr. po povratku u Rim dobiva počasni nadimak - *cognomen - Delmaticus* (BOJANOVSKI 1988:39).

Od pokorenih ilirskih zemalja 118. g. pr. Kr. Senat je stvorio zasebnu provinciju *Illyricum*, koja je obuhvaćala prostor od Julijskih Alpa i rijeke Save na sjeveru do Drima na jugu. U vrijeme građanskih ratova u Italiji Delmati se ponovno dižu i osvajaju Salonu. Rimljani potom u ove krajeve šalju konzula Gaja Koskonija koji pokorava najveći dio delmatske zemlje te potom pune dvije godine upravlja Ilirikom (78. i 77. g. pr. Kr.).

No otpor Delmata time nije bio skršen, a građanske borbe u Italiji i Rimu ohrabriše i Iliro-Kelte oko Segestike te i oni ustadoše protiv rimske vlasti. Godine 83. pr. Kr. došlo je do novog panonskog rata u kojem je konzul Lucije Scipion Aziagen ponovno morao zauzeti Sisciju, ali i opet samo privremeno, baš kao što ju je bio zauzeo i Lucije Cecilije Metel, u vrijeme japudsko-delmatske vojne (Šišić 1975:33).

Tek dolaskom Oktavijana, koji je rimskoj državi osigurao prirodnu granicu koja je išla Dunavom, prilike su se promijenile. Kada Oktavijan dobiva na upravu Ilirik 40. g. pr. Kr., uslijedile su vojne operacije koje su označile konačno pokoravanje Ilirika. Godine 35.-33. pr. Kr. pobijedili su Delmati i zauzeta Salona, potom Oktavijan pokorava Japode, a prilikom zauzimanja njihova glavnog središta Metula - i sam biva ranjen. Odavde se uputio prema istoku i prošavši kroz zemlju Panonaca stigao do Segestike (KLAČIĆ 1980:35). Pobijedivši najprije Panonce koji su joj pritekli u pomoć, osvoji Oktavijan 35. g. pr. Kr. i Segestiku (VRBANVIĆ 1981:188). Već i sam podatak da su Panonci pritekli u pomoć Segeščanima govori u prilog činjenici da Segestika nije bila čisto keltsko nego, kako je već rečeno, ilirsko-keltsko naselje.

Kako smo već napomenuli, Segestika je osnovana u 4. st. pr. Kr., a prema zapisima starih pisaca i prema istraživanjima bila je smještena u meandru Kupe, koja svojim tokom stvara poluotok danas zvan Pogorelec. Brojni nalazi keramike iz predrimskog vremena na području Pogorelca govore u prilog postojanju predantičkog naselja na ovom terenu (FABER 1972-73:152), a to bi naselje, ako se uzmu u obzir i opisi antičkih pisaca, odgovaralo ilirsko-keltskoj Segestici. Na području Pogorelca, osim nalaza iz predrimskog perioda koji odgovaraju vremenu Segestike, otkriveni su i ostaci halštatske kulture. No iako je s obzirom na njihovu malobrojnost, što je rezultat slabog stupnja istraženosti, teško pretpostaviti postojanje nekog ranijeg naselja, ipak ne treba odbaciti ovu mogućnost, jer su prednosti koje ovaj teren pruža bile vjerojatno uočene već i u prapovijesti. Budućim istraživanjima mogao bi se utvrditi, pretpostavljamo, vremenski raspon trajanja naselja na Pogorelcu koje je moglo živjeti u kontinuitetu duže vrijeme, no možda su i Kelti, nakon svog dolaska, ovdje zatekli već jedno starije autohtono naselje koje su s uspjehom zauzeli, proširili i učvrstili.

U prilog lociranju Segestike na terenu Pogorelca govore i opisi antičkih pisaca, i to prije svega Plinija, Strabona te Apijana. Plinije stavlja Segestiku, razlikujući je pritom poput drugih starih pisaca od Siscije, u sam meandar Kupe: "*Colapis in Saum influens, iuxta Sisciam, geminō alveo, insulam ibi efficit, quae Segestica appellatur*" (PLINIE: III, 148). Prema Pliniju, dakle, *Siscia* leži na lijevoj obali Kupe, a *Segestica* na desnoj, na otoku koji ondje čini Kupa dvostrukim koritom.

I Strabon razlikuje Segestiku od Siscije, misleći pod Segestikom na mjesto - POLIS, a pod Siscijom na tvrđavu blizu Segestike (STRABO 1903:296).

Strabon je živio od 65.g.pr.Kr. do 25.g. kršćanske ere, dakle u vrijeme Oktavijanova zauzimanja Segestike. Iz njegova razlikovanja Segestike od Siscije proizlazi činjenica da je za njegova života, od 35. g. pr. Kr. do 25. g. kršćanske ere, osnovana Siscija koja je tada imala čisto vojnički karakter.

Plinije živi od 23. do 79. godine kršćanske ere i također razlikuje, kako je već rečeno, Segestiku od Siscije. Ovaj je podatak Plinije mogao preuzeti i od starijih pisaca, no postoji i druga mogućnost, a ta je da su u njegovu vrijeme usporedno postojala dva naselja: jedno staro - Segestika, u kojemu su po zauzeću 35. g. pr. Kr. Rimljani zacijelo boravili kraće vrijeme dok nisu podigli svoje uporište na lijevoj obali Kupe, i novo naselje, koje je neposredno nakon svog osnutka imalo u prvom redu vojni karakter, a tek u vrijeme pomicanja vojnih trupa prema Dunavu dobilo je oznake pravog civilnog naselja.

Možda je u vrijeme kada Siscija već živi punim životom postojalo i naselje na Pogorelcu, koje - izloženo jakom rimskom utjecaju što je dolazio iz Siscije - nije više imalo nikakvu istaknutu ulogu, nego se pod udarom novog rimskog središta sve više gasilo, a na kraju je sasvim ugasnulo.

Apijan nam govori o obrani bedema koju su izveli Segešćani, u vrijeme osvajanja koja je poduzeo Oktavijan 35. g. pr. Kr. Apijan kaže: "... Kad bijaše već blizu ovoga grada, Segešćani odpraviše k njemu poslanike, da ga pitaju, što hoće od njih. On im odgovori, neka primu njegovu posadu, neka mu predadu sto taocah, neka mu se grad predade za žitnicu, kad udari na Dake, i napokon neka izberu i snesu žita, što više mogu. Vlastela ravno rekoše, da to nije nepravedno, ali puk se stade buniti, dok bi mu se i jedna pogodba spomenula izvan one o taocima, a na ovu nije ni malo gledao; jer je znao, da će za taoce ići gospodska dieca, a ne junačka. Kad banu posada, prestrašise se, te kao biesni pobiegoše, i gradska vrata zatvoriše, a sa zidovah stadoše vojevati. Oktavijan načini preko most, pogradi potrebite jaruge i obkope, te zatvorivši gradjane u grad, načini dva nasipa, na koje su oni ravno nasertali, ali nemogavši ih srušiti ni oteti, stadoše ih bakljama drugim palivom nažigati.

Pomoć Peonska kad im htiede priskočiti, Oktavijan ih tako iz zasiedah odbí, da ono malo vojnikah, što ih

živih ostá, razbeža se, te tako nemogaše Segešćanima pomoći. Gradjani se hrabro vladahu, podnoseć cieli mesec danah obsadu, a nakon toga vremena jedva jedvice golemom snagom nadvladani, tada se prvi put naučiše prositi.

Oktavijan začudjen nad kriepostju i junačtvom gradjanah, a nešto i vrućima njihovim prošnjma ganut, nehtiede ih ubijati, van primivši globu, zadovolji se, što ih je u jednu stranu grada smiestio, a za posadu u gradu ostavi dvadeset i pet četah. Ovo obavivši, vrati se u Rim, odkuda će se u Iliriju opet povratiti. Ali dok se razglasa, da su mu Segešćani posadu poubijali, premda bijaše zima, pohérli na lice mjesta. Na putu dozna, da je onaj glas neistinit, ali da je to istina, da su Segešćani iznenada bili navalili na posadu mu, i mnogo je uništili, nego sutra dan navalí vojska na gradjane, te im grad otme. Dakle on okrenu vojsku na Dalmatince, druge Ilire i susiede Taulančanah" (BOJANOVSKI 1988:44); DANICA ILIRSKA 1863:138).

Nadalje, Apijan govori i o mostu koji su gradili Rimljani kako bi preko rijeke doprli do Segestike. Prilikom osvajanja Rimljani su podigli oko grada još jedan vanjski prsten s opkopima. Oktavijan grad nije uništio ni zapalio, već je unutar novopodignutih bedema smjestio 25 kohorti (FABER 1972-73:152).

Zanimljivo je napomenuti da Apijan, govoreći o Sisciji, u vrijeme njezina osvajanja od strane Oktavijana, razlikuje dva sloja stanovništva: $\pi\rho\omega\tau\epsilon\nu\sigma\tau\epsilon$ i $\delta\eta\mu\sigma$ (WILKES 1969:189). Vodeći sloj stanovništva - domaća plemenska aristokracija, romanofilski nastrojena, bila je spremna mirnim putem prihvatiti rimsku posadu unutar grada te dati još više od 100 talaca, no takav stav rezultirao je nesuglasicama između samih Segešćana (plemenske aristokracije i puka). No ovaj put prevagnuli su pripadnici nižeg društvenog sloja, što je dovelo do 30-dnevne opsade grada (Mocsy 1974:22).

Opkoljena Segestika 30 je dana odolijevala rimskim kohortama, pa je Oktavijan dao sagraditi i brodovlje za opsadu s rijeke, što govori da je Segestika bila dobro utvrđeno uporište. Nakon osvajanja Segestike dolinom rijeke Save mogla je biti uspostavljena veza s Dunavom. Sa Segestikom pokorena je čitava Panonija, što Velej Paterkul ističe riječima *universa Pannonia* (VELL.PAT. II, 110).

Godine 35. pr. Kr. Oktavijan postavlja u Segestici za upravitelja Fufija Gemina.

Godine 10. pr. Kr. Siscija ulazi u sastav novoosnovane provincije *Pannoniae*.¹

¹ O podjeli Ilirika na dvije provincije Panoniju i Dalmaciju vidi T. NAGY, *Der Aufstand der panonisch-dalmatinischen Völker und die Frage der Zweiteilung Illyricums, Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970, 459-466.

Od 6. do 9. g. kršćanske ere traje panonsko-delmatški ustanak, koji je u povijesti poznat pod imenom *bellum Batonianum*,² za vrijeme kojega Siscija postaje snažna baza i vojno uporište Tiberija,³ koji ovdje smješta 10 legija.

Da bi novoosvojena područja bila pod što boljom rimskom kontrolom te da bi vojska u što kraćem roku mogla stizati i kretati se tek osvojenim i pokorenim područjem, pristupilo se gradnji cestovne mreže, koja je prije svega trebala povezati važnija vojna uporišta, kako bi se i na taj način u prvo vrijeme konsolidirala rimska vlast u novostečenim oblastima.

Ceste su trebale povezati strateške točke u unutrašnjosti provincije Dalmacije, ali isto su tako bile potrebne i zbog zaštite sjevernih granica Carstva, koje su August i Tiberije pomaknuli na Dunav, pa je s tom namjenom izgrađena cesta *ad fines provinciae Illyrici* koja je povezivala Salonu s Panonijom, dužine 167 rimskih milja. Pripreme za njezinu gradnju počele su još za Augustova života, no izgradnja je započela tek 14. g. kršćanske ere, a znači rezultat građevne djelatnosti carskog namjesnika Publija Kornelija Dolabele. Kako se rimska vlast učvršćivala u novostečenim krajevima, tako se širio i sustav cesta povezujući krajeve pod rimskom vlašću u jedinstvenu cjelinu (BOJANOVSKI 1974: 15-16).

Karakter antičkih komunikacija najbolje je ocijenio CESAR VASOLI: "Po kracima ogromne zvjezdaste mreže koja, po Augustovoj želji, imadaše za idealno središte zlatni miljokaz (u Rimu), prošli su vojnici i trgovci roba, ali i ideje. Prošla je rimska kultura, a zatim kršćanstvo, i na kraju barbari koji su okončali jednu fazu svjetske povijesti" (VASOLI 1937: 245).

Ugušenjem ustanka, koji je zabrinuo i Rim i samog cara Augusta, počinje proces pacifikacije i romanizacije autohtonog stanovništva uvođenjem rimskih uredbi, zakona, širenjem latinskog jezika i rimskih običaja, dok su se rimska božanstva prihvaćala kao zasebna ili samostalna ili su se pak izjednačavala s odgovarajućim domaćim božanstvima.

Grad postaje kolonija u vrijeme Flavijevaca, i to najvjerojatnije za Vespazijana, koji je kolonizirao Sisciju dedukcijom veterana ravske flote kojima je to bila nagrada, jer su godine 69. kršćanske ere u vrijeme građanskog rata pristali uz njega. Osim veterana ravske

flote u Sisciju je upućen i određen broj pripadnika vladajućeg sloja Italika, kao i stanoviti brojorijentalaca iz pomoćnih četa. Prema sačuvanoj vojničkoj diplomi, grad je podignut na rang kolonije 71. godine kršćanske ere (Mocsy 1974: 277, bilj. 2.4), pa je to prilikom i upisa u tribus *Quirina* koji je bio tribus Flavijevac (Mocsy 1974: 113).

Vespazijan je u isto vrijeme dedukcijom veterana kolonizirao i Sirmij. Očigledno je da izbor ovih dva važna središta koji su podignuti na rang kolonije nije nimalo slučajna, pa nije samo znak careve zahvalnosti veteranima koji su mu ostali vjerni.

Pod utjecajem novih doseljenika proces romanizacije bio je ubrzan i djelovao je snažnije, a uz to naseljeni veterani ravske i misenske flote trebali su oživjeti i intenzivirati već postojeći riječni promet Savom, koji je bio iznimno važan (Mocsy 1974: 113). Tijekom vojnih pohoda Domicijana protiv Sarmata i Dačana Siscija postaje važno središte prometa i vojnog transporta.

Za daljnji razvoj Siscije značajni su carevi Trajan, Hadrijan i Septimije Sever, po kojemu se grad naziva *Colonia Septimia Siscia Augusta* ili češće *Colonia Septimia* (BOJANOVSKI 1988: 334).

Pri podjeli 100. godine kršćanske ere do tada jedinstvene provincije Panonije na Panoniju *Superior* i Panoniju *Inferior*, Siscija ulazi u sastav Panonije *Superior*.

Pri sljedećoj administrativnoj podjeli Carstva koju je proveo Dioklecijan 297. godine kršćanske ere Siscija postaje središte Panonije Savije (*Savia Ripariensis, Interamnensis*).

Širenjem kršćanstva po cijelom Carstvu prodira ono i u Sisciju, koja je najprije potpadala pod jurisdikciju Sirmija, a kasnije salonitanskog nadbiskupa. Od polovice 3. st. grad postaje sjedište biskupa, a u vrijeme vladavine Decija (249-251) spominje se sisački biskup *Castus*. U Sisciji je 303. godine za vladavine Dioklecijana mučeničkom smrću umro biskup sv. Kvirin (TKALČIĆ 1904: 197), koji je, prema legendi, s mlinskim kamenom oko vrata bio bačen u Kupu, ali nije potonuo nego je isplivao na površinu rijeke dokazavši tako ispravnost i nepokolebljivost svoje vjere te time pozvavši vjernike nekā se ugledaju u njega. Tijelo sv. Kvirina preneseno je i pokopano u bazilici Savarije (*Szombathely*), potom je prenijeto u Rim u katakombe sv. Sebastijana, a odatle u Njemačku, gdje je pohranjeno u samostanu u Fuldi. Na koncilu 347. godine u "Sardini" (MAKANEC 1934-36: 143) potpisuje se biskup *Marko kao Marcus de Savia a Siscia*.

Na koncilu u Akvileji 381. godine spominje se Constantius kao sisački biskup, a sačuvano je i jedno pismo upućeno Konstanciju od sv. Ambrozija u kojem ga ovaj opominje da se čuva arijanaca. Krajem 4. st. Sisak postaje poprište borbi protucareva. Jedini od sinova Konstantina

2 O panonsko-delmatškom ustanku ili delmatško-panonskom ratu vidi rad E. PAŠALIĆA, *Quaestiones de bello Dalmatico Pannonicoque*. Sabrano djelo, Sarajevo 1975, 376-421.

3 O Oktavijanovu ratu s Japodima, Panoncima i Delmatima govori i *Cassius Dio* u svom djelu "Rimska historija", i to u 49. knjizi navedenog djela. "Rimsku historiju" prevela je M. ŠAŠTA-KOS pod naslovom "Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu", Ljubljana 1986, 128-146.

Velikog koji je još bio živ, Konstancije II. u proljeće 351. godine započinje borbu protiv uzurpatora Magnencija, koji se u Galiji bio proglasio carem. Nakon što su ga porazile Magnencijeve trupe na panonsko-noričkoj granici, Konstancije se povukao u Sisak, kod kojega je došlo do borbe 353. godine u kojoj je navodno pobijedio Konstancije, nakon čega se povukao u Cibale, a Magnencije, ne mogavši s Konstancijem postići sporazuma, navali na Sisciju, osvojio je i razori (BRUNŠMID 1902: 127).

Godine 388. Siscija je ponovno poprište borbi, i to između Teodozija i Maksima.

Sisak je zasigurno stradao 441. godine u vrijeme Atilina pustošenja Panonije. No život je pod barbarima, koji u to vrijeme haraju Carstvom, postao snošljiviji tek za Teodorika, koji je pod svojom vlašću imao Italiju, Dalmaciju, obje Panonije i Norik. Za Atalarihove vladavine 530. godine održana je u Saloni sinoda na kojoj se spominje sisački biskup Ivan. Godine 533. Siscija se posljednji put spominje u izvorima kao kasnoantički grad za vladanja Ostrogota. Godine 533. Justinijan ratuje s Gotima s promjenljivom ratnom srećom. U tim su borbama naši krajevi jako stradali. Justinijan, s obzirom na to da nije imao dosta vojske, sklopio je s Gepidima i Langobardima savez protiv Gota. Gepidima je dao Sirmij i kraj oko njega, a Langobardima ostalu Panoniju, što je dovelo do sukoba između Gepida i Langobarda kojima su u pomoć pritekli Avari te protjerali Gepide iz Sirmija i krajeva oko Save. Odlaskom Langobarda u Italiju, Avari ostaju kao gospodari Dalmacije i Panonije, koje su obje nemilice pustošili.

Antička se Siscija, dakle, očuvala dugo uz veća ili manja razaranja prilikom seobe naroda u 5. i 6. stoljeću sve do zauzimanja Siscije od strane Avara i Slavena, što se dogodilo u vremenu od pada Sirmija 582. godine do pada Salone 614. godine. Od tada pa sve do početka 9. st. izvori o Sisciji šute, a potom se početkom 9. stoljeća, tj. 822. godine, u franačkim analizama navodi kao utvrđenje panonsko-hrvatskog kneza Ljudevita Posavskog. Izvori dalje šute do 13. st., kada se Sisak spominje u svezi sa zagrebačkom biskupijom. Iz razdoblja razaranja Siscije, tj. oko \pm 600. godine, potječe nekoliko nalaza avarske provenijencije, a potom slijede nalazi avarsko-slavenske kulture 8. st. koji potječu uglavnom iz grobova te napokon grobovi staroslavenske pripadnosti 9. stoljeću pod karolinškim utjecajem. Ovi nalazi pripadaju "arheološkom fundusu slavenske pripadnosti evidentno starohrvatskog doba iz Siska" (VINŠKI 1970:45).

Na kraju ovog povijesnog pregleda Siscije treba istaknuti činjenicu da je jedino Sisak "od svih gradova rimske Panonije gdje je kasnije nastala Panonska Hrvatska sačuvao do današnjeg svoje donekle izmijenjeno ime" (HORVAT 1954:93), što već i samo za sebe dosta govori.

Već smo prije iznijeli podatke o odnosu *Segestica-Siscia*, koje nalazimo u antičkih pisaca, no sada bismo

nešto rekli o odnosu tih dvaju naselja na osnovi podataka koji su nam dostupni sa samoga terena.

Toponim Pogorelec obuhvaća i naziv je za cijeli poluotok smješten u zadnjem meandru Kupe, prije njezina utoka u Savu. Iz nizinskog dijela ovog poluotoka potječu predantički nalazi, koji pripadaju željeznom dobu, i to uglavnom njegovu mlađem razdoblju, tj. latenu (FABER 1972-73:153). Na otprilike 200 m jugoistočno od Novog mosta, u smjeru Starog mosta, nalazi se lokalitet mlađeg željeznog doba latena. Lokalitet se nalazi na samoj obali Kupe, a pri vrlo niskom vodostaju vidi se da ulazi i u korito Kupe. Tako su uočeni ostaci drvene arhitekture koju čine zabijeni piloti i položene drvene grede. Od pokretnih nalaza na toj lokaciji pronađena je latenska, tj. keltska keramika. Zastupljena je kako gruba tako i fina sjajno polirana keramika, koja na sebi ima upolirane ukrase uglavnom u obliku trostrukog V motiva. Ukraše teče odmah ispod oboda posude. Debljina stijenke fine keramike iznosi 3-4 mm. Za finu keramiku posebno su karakteristične drške u obliku životinjskih glava, a od oblika zastupljene su zdjele, šalice, kantarosi. Gruba keramika predstavljena je uglavnom klasičnim keltskim loncima, no prilično je loše fature. Ova keramika ukrašena je urezanim šrafiranim trokutima, plastičnim trakama u obliku proste pletenice te bradavičastim aplikacijama. Prisutna je i grafitirana keramika. Sva keramika rađena je na lončarskom kolu. Osim ostataka keramike, pronađeni su i metalni nalazi: fibule, narukvice, sjekire-brončane i željezne, britvice s koštanim drškama te novac, keltski i rimski. Pronađeno je i dosta amorfnog olova te glinenih utega stožastog, okruglog i bikoničnog oblika. Pretpostavlja se da su stožasti utezi služili za tkalačke stanove, a okrugli i bikonični za ribarske mreže.

Količina pronađene keramike i ulomci od pečene gline koji najvjerojatnije pripadaju ostacima lončarskog kola⁴ govore u prilog pretpostavci da se na ovom mjestu proizvodila keramika za potrebe naselja. Naselje je najvjerojatnije bilo sojeničkog tipa, a po tragovima paljevine čini se da je cijelo bilo spaljeno dolaskom Rimljana. Na ovom lokalitetu, izuzev ranog rimskog novca, nisu pronađeni nikakvi drugi nalazi koji bi bili rimske pripadnosti.*

Ovo je naselje imalo prije svega gospodarski karakter - proizvodnja keramike, dakle bavljenje obrtničkim djelatnostima, te bavljenje ribolovom kao jednom vrlo važnom gospodarskom granom. Njegov karakter uvjetovao je u prvom redu njegov smještaj. Smješteno uz samu obalu Kupe, djelomično zadirući i u njezino korito,

* Najtoplije zahvaljujem kolegama kustosima Zdenku BRUKOVSKOM i Zoranu BURDJEVIĆU, iz Muzeja u Sisku, koji su mi dali usmene podatke vezane uz latensko naselje na desnoj obali Kupe.

4 Ostaci lončarskog kola najvjerojatnije su zamašnjaci, tj. donji dijelovi lončarskog kola koji služe kao pogonski dio kola - a analogije za to nalazimo i danas u krajevima koji se intenzivno bave lončarskom proizvodnjom - npr. Pirot u Makedoniji.

naselje je moglo izvrsno komunicirati i odašiljati svoju robu u unutrašnjost rijekom Odrom, na čijem su utoku u Kupu također pronađeni ostaci drvene arhitekture, ali bez popratnih pokretnih arheoloških nalaza. Ovi su ostaci drevne arhitekture najvjerojatnije služili kao pristanište za prihvata i otpremanje robe u unutrašnjost, a kako ovdje nisu primijećeni tragovi paljenja, to su ih vjerojatno i Rimljani zadržali u svoje svrhe (BRUNŠMID 1910-11:24).

Osim ovog naselja, strateški gledano vrlo lako osvojivog, najvjerojatnije je postojalo i naselje koje je imalo stambeni i reprezentativni karakter. To je naselje svakako bilo u tijesnoj vezi s naseljem na obali Kupe, a prema našem mišljenju i mišljenju mlađih kolega, trebalo bi ga tražiti na najuzvišenijem dijelu Pogorelca, i to na mjestu gdje se lijeva i desna obala najviše približavaju jedna drugoj. Lokacija naselja na ovaj uži prostor Pogorelca ima osjetnih prednosti. Naselje koje bi bilo smješteno u najužem dijelu meandra prije svega moglo bi se dobro braniti s kopna, jer bi svojim prostiranjem onemogućilo neprijatelju da mu dođe iza leđa i da ga opsjedne sa sjevera. Uz to, naselje na brežuljkastom dijelu Pogorelca moglo je kontrolirati i sjeverni dio poluotoka, tj. dio koji se prostire nasuprot utoku Odre u Kupu. Važno je da se s ovog relativno povišenog terena u odnosu na okolicu može nadzirati ušće Kupe u Savu, što je vjerojatno bilo od presudnog značenja. Naselje se, dakle, moglo nalaziti na najvišem dijelu Pogorelca, gdje je moglo odolijevati napadima neprijatelja koji bi dolazili s kopna, i to od juga. Naselje se, osim toga, moglo širiti prema sjevernom, nizinskom dijelu poluotoka dokle god su to dopuštale prirodne osobitosti terena, a uz to je pod njegovom kontrolom bilo ušće Kupe u Savu.

S jedne strane pretpostavljamo Segestiku, na najuzvišenijem dijelu Pogorelca, a s druge strane imamo keltsko naselje koje je bilo na samoj obali Kupe. I Segestika kao i naselje na obali Kupe morali su biti u međusobno zavisnom odnosu, ali ovo naselje na samoj obali, koje je bilo lako osvojivo, ne bismo mogli poistovjetiti sa Segestikom - dobro utvrđenom i 30 dana opsjedanom od Oktavijana. Činjenica da je do sada pronađeno najviše predantičkih nalaza u nizinskom dijelu Pogorelca može se protumačiti njegovim prirodnim osobitostima i slabom, gotovo nikakvom, naseljenošću ovog dijela Novog Siska koji je i danas često poplavljen, a s druge strane pomanjkanje nalaza s povišenog dijela Pogorelca rezultat je intenzivne gradnje, i to najčešće gradnje kojoj nisu prethodila nikakva zaštitna iskopavanja ili iskopavanje bilo koje vrste, a to je onda rezultiralo i pomanjkanjem nalaza s ovog terena.

U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se velik dio dokumentacije koja se odnosi na Sisak.** Dokumenta-

tacija se sastoji od dva dijela: pisama i izvještaja muzejskih povjerenika, iz prošlog stoljeća, pa do II. svjetskog rata, za vrijeme rata, te izvještaja, na žalost najčešće nepotpunih i manjkavih, kolega koji su poslije II. svjetskog rata boravili i tom prilikom radili u Sisku. Iz tog mnoštva izdvojiti ćemo samo neke najzanimljivije izvještaje.

Izvještaj br. 83 - 7.6./1877.

..... LJUBIĆ javlja Akademiji da je društvo "SISCIA" naišlo u Sisku na sobu s mozaikom, da je on u sporazumu s predsjednikom Akademije bio u Sisku da vidi kako bi se taj mozaik mogao dići....

28.8.1900. FERDO HEFELE izvještava..... "Prigodom kopanja temelja za prigradnju prostorije kod gostionice "Mali Kaptol" u Sisku iskopali su radnici mnogo krasnih rimskih opeka; radnici su u duljini od 2 m naišli na krasan zid sastavljen od samih rimskih opeka, a pod zidom je za temelj tu i tamo kamenja poredano. U dubini od 3 m naišlo se na komad rimskog žrtvenika koji od prilike ima 40 cm širine i 60 cm dužine i na jednom licu imade napis od prilike ovako....."

Žrtvenik je posvećen Jupiteru.

21.9.1900. FERDO HEFELE izvještava.... "kopajući kanal (Duga ulica) na 3,5 m naišlo se na više žara, redom u zemlji stojećih, jedna je ostala prilično sačuvana dočim su ostale razdrobljene. Žara je u Gradskoj kući....."

..... "malo niže u istom kanalu naišlo se na kapitel kamenog stupa...zanimljivi su zidovi što izlaze na vidik u tom kanalu najširi bit će bezuvjetno komad gradskoga pasa u rimsko doba....."

5.8.1901. ANTUN JIROUŠEK u Zagrebu priopćuje da je g. Šipuš u muzej javio da su se u Kupi kod Siska našle olovne vodovodne cijevi, dodavši da bi najbolje bilo kada bi muzejski ravnatelj došao u Sisak.

8.8.1901. FERDO HEFELE izvještava o jaružanju nad drvenim mostom te o nalazu olovnih cijevi, 1-3,5 m dužine, promjera 20-22 cm, a spajane su olovnim kolutima.... "vagnut će do 20 m tr. centi ako ne i više"...

4.4.1903. Izvještaj J. BRUNŠMIDA o putu u Sisak i potrebi kopanja nekog zemljišta u Novome Sisku, "gdje je negda groblje rimskog doba bilo".

9.10.-14.10.1911. Izvještaj J. BRUNŠMIDA o iskapanju u rimskom groblju, asistent VLADIMIR TKALČIĆ.

3.9.1912. Izvještaj A. BUKVIČA - "Kod jaružanja Save u blizini Zbiega 12 km iznad Broda nadjeni su željezni predmeti rimski - 2 budaka, 2 kelta, 1 pilum....."

10.1912. Izvještaj A. BUKVIČA - "...kod Zbiega nalazimo danomice razne predmete, npr. 11 átene fibula, bakreni kotlič (rimski), jedan masivni željezni trozub, koplje, mali bronzani srp itd...."

15.11.1912. VLADIMIR TKALČIĆ izvještava o prehisto-rijskim naseobinama na Pogorelcu na zemljištu posjednika

** Najtoplije zahvaljujem kolegi dr. Ivanu MURNIKU, muzejskom savjetniku iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, koji mi je stavio na raspolaganje arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu s podacima koji se odnose na Sisak.

A. Prennera... kolibe... mnogo ognjišta na maloj udaljenosti. Kulturni sloj do 2 m, naslage ugljevlja, pepela i ispečene zemlje, a u svakoj znatna množina ulomaka raznih zemljanih posuda i zemljanih urešenih ognjišta pa manje čitave posudice i zemljani predmeti kao utezi za ribarske mreže, pršljeni... u samoj obali Kupe pred Prennerovim zemljištem bile su tzv. sojenice (analogija Donja - dolina struktura sojenica), materijal latenskog doba...

14.7.1946. Izvještaj Matije PAVLETIĆA - ..."na Pogorelcu - stupovi (do sada neprimijećeni) u koritu rijeke u pijesku udaljeni 40 koraka od obale, a 50 koraka od prvog sporna. Kada su prvi put vidjeni, bilo ih je u prvom redu 26, u drugom 6, a u trećem 1, debljine su 10-12 cm, razmak između stupova iznaša 60 do 70 cm, stupovi se nalaze oko 150 m uzvodno od poznatih pilota nalazećih se preko puta dizala (granika)".

16.7.1947. Izvještaj s puta V. HOFFILLERA, Ivica DEGMEĐIĆ i Jakova PAVELIĆA - preparatora - ..."u Tomislavovoj ulici (kod bivše radionice Reiss), na prosječnoj dubini od 40 cm pronađeno je 15 grobova s ljudskim kostima, položenim u pravcu S - J. Uočna su dva tipa grobova:

a/ grobovi od rimske cigle (40x28 cm);

b/ grobovi složeni u četverokut od crijepa i kamena, s poklopcem od sarkofaga.

16. 8. 1947. Izvještaj I. DEGMEĐIĆ i B. VIKIĆ s puta u Sisak - ..."o otkriću rimske nekropole ranijeg vremena,

uočeni tragovi inkremacije. Na površini terena u Petrinjskoj ulici nadjene su žare, rimska mramorna ploča, fragmenti keramike, cigle, sarkofag, blok od vapnenca, mali tutulus, fragment rimske čaše, lakrimarij, rimska lampica...."

27.4.1948. Izvještaj I. DEGMEĐIĆ s puta u Sisak - ..."U Trećoj ulici nadjeni su ostaci keramike, ranoslavenski materijal na dubini od 0,30 m dubine...."

Urbane značajke antičke Siscije

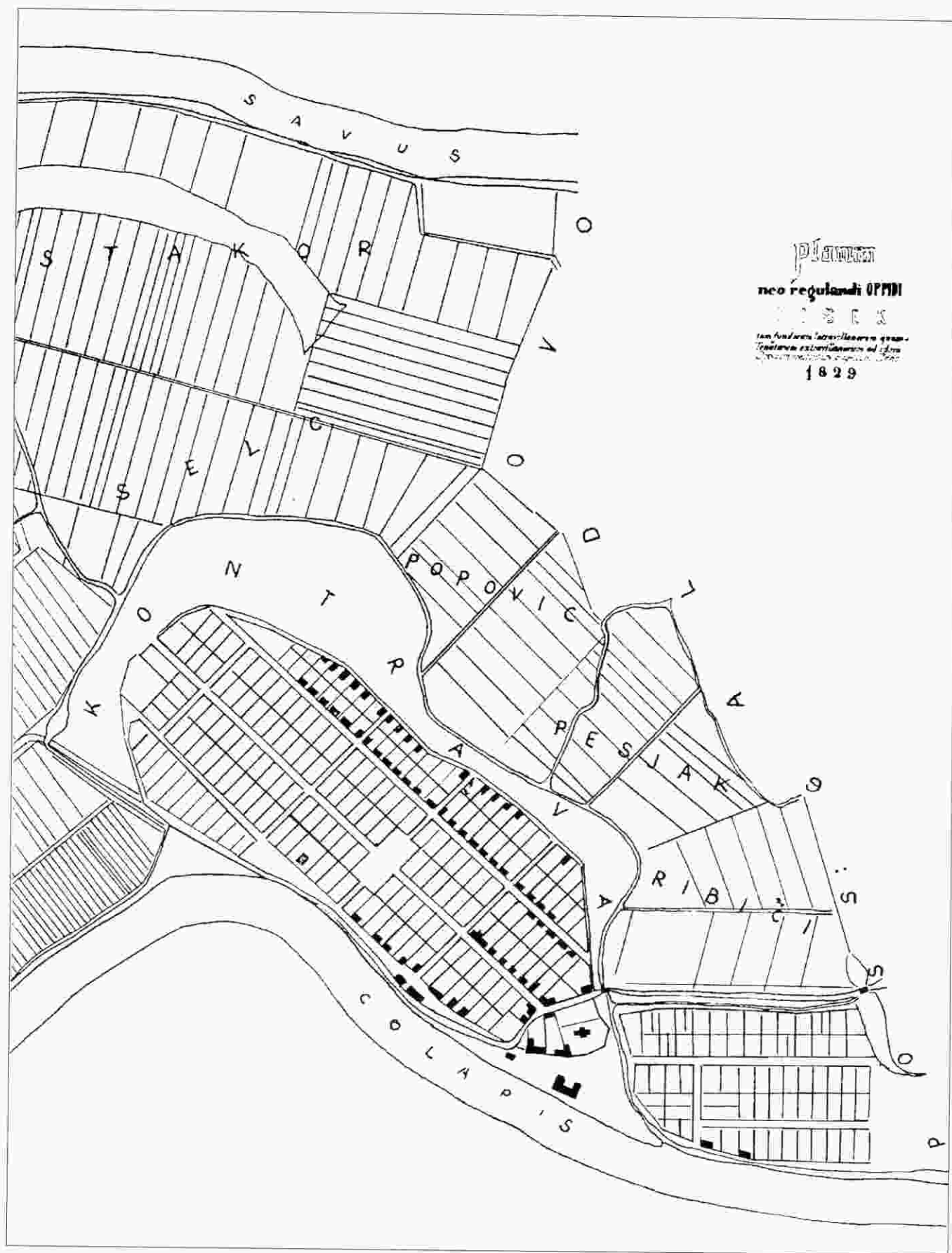
Antička je Siscija, kako je rečeno, bila smještena uz lijevu obalu Kupe, a jezgra antičkog grada nalazila se između groblja i crkve sv. Kvirina na sjeveru i današnje župne crkve Sv. Križa na jugu. Zapadna granica grada bila je rijeka Kupa no pri tome treba imati na umu da je rijeka Kupa svojim tokom bila pomaknuta gotovo za polovicu svoje širine prema zapadu, a stalnim potkapanjem lijeve obale i taloženjem nanosa na desnu obalu poprimila je današnji tok, dok je istočna granica antičke jezgre išla današnjom Ulicom Ante Starčevića i, dijelom, Ulicom Franje Lovrića.

Autopsijom je 1726. godine Marsigli prvi zabilježio kartografski prikaz naselja (Plan 1). Prema Marsiglijevu planu, grad ima nepravilan oblik elipse, što je rezultat poštivanja terenskih značajki ovoga područja. Na tom je planu antička Siscija smještena između dva potoka:

Plan 1 - Marsiglijev plan Siscije iz 1726. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Plan 1 - Marsiglias Stadtplan von Sisak aus 1726. Photothek des Museums Sisak.

Plan 2 - Fistrovićev plan iz 1829. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Plan 2 - Stadtplan von Fistrović aus 1829. Photothek des Museums Sisak.

Swibitze - na sjeveroistoku, istoku i jugozapadu, i Sculetza - na sjeverozapadu, koji zapravo predstavljaju ostatke kanala - jarka koji je pratio gradske zidine i zajedno s njima činio snažnu fortifikaciju. Sjećanje na taj jarak do danas se sačuvao u imenima Kontrava u Fistrovićevoj planu iz 1829. godine; Kontrola u govoru građana Siska, te Rimski prokop u starom imenu ulice, danas Ulice Nikole Šipušića (VRBANVIĆ 1981:190; MAROVIĆ 1970: 30 i d.) (Plan 2).

Iz ovako utvrđenog grada - s jakim bedemom i sustavom prokopa i nasipa - borio se Tiberije od 6. do 9. godine kršćanske ere protiv panonsko-delmatičkih ustanika.

1. Osnovne značajke izgradnje u pojedinim fazama razvoja grada

U razvoju Siscije prepoznatljive su tri faze izgradnje. Prva bi pripadala vremenu vojnog logora koji je osnovan između 35. godine pr. Kr. i 6. godine kršćanske ere, kada je Siscija snažno Tiberijevo uporište. Ovu fazu obilježavaju tragovi drvene arhitekture.

Prije nego što kažemo nešto o ostacima drvene arhitekture, moramo reći što je uvjetovalo ovakav način izgradnje, na ovom prostoru. Ovaj prostor je zapravo aluvijalna zona, dakle jedna naplavna površina, koja bez prethodnih pregradnji sigurno nije bila pogodna ni za podizanje ikakvih stambenih objekata ni za trajno naseljavanje. Rimljani, kao vrsni majstori izgradnje, znali su da ovaj teren moraju fiksirati, učvrstiti, pa su već u ovoj prvoj fazi pristupili pilotazi terena. Za pilote su upotrebljavali hrastovinu, najkvalitetniju vrstu domaćeg drveta.

Ostaci drvenih pilota i greda pronađeni su na nekoliko lokacija i to na različitim dubinama (prilikom gradnje zgrade "Refinerije", u tvorničkom krugu "Segestike" prilikom iskopa za temelje, na gradilištu "Pertinač" - upravna zgrada Dunavskog Lloyda u Frankopanskoj ulici, prilikom kopanja temelja za vojnu stambenu zgradu u Ulici Franje Lovrića, u Kvirinovoj ulici te Lovrićevoj ulici). Neki piloti nisu bili ušiljeni nego ravni, obloženi kosim klinovima. Promjer pilota iznosio je 23-29 cm, a razmak između njih 3,00-4,00 m. Nađeni su i ostaci greda četverouglastog profila. Nepobitna je činjenica da ovu prvu fazu izgradnje obilježava drvena arhitektura, no zapravo je najvažnije - što treba posebice istaknuti - da piloti kojima se u prvoj fazi učvrstio teren ostaju kao trajno rješenje i u ostalim fazama izgradnje grada. Objekti prve faze stradali su najvećim dijelom u požaru, što se može zaključiti na temelju slojeva u kojima se jasno uočava goreno, pougljenjelo drvo pomiješano sa zemljom.

Druga faza izgradnje pripadala bi ranocarskom vremenu, tj. vremenu otkako se u Sisciji utaborio Tiberije s 10 rimskih legija pa do vremena kada Siscija prestaje

biti vojni logor i prerasta u koloniju Flavijevaca (Mocsy 1974:114). Nju obilježava kombinacija lomljenog kamena vezanog žbukom, odnosno vapnom u kombinaciji s drvenim supstrukcijama u temeljima. Lomljeni kamen vezan žbukom predstavlja temelje na koje potom dolazi arhitektura građena opekom. Ovom su tehnikom izgrađeni i bedemi, pa se može pretpostaviti da je negdašnji vojni logor, koji je obilježavala drvena gradnja, sada neposredno pred panonsko-delmatički ustanak, kada je najvjerojatnije uočena opasnost od okolnih plemena, pretvoren u puno jače utvrđeno središte s pojačanim bedemima, sistemom jaraka i nasipa.

U razdoblju kada grad gubi svoju vojnu ulogu i prerasta u koloniju, a nakon rušenja objekata iz prethodne faze (potres, poplava, požar), javlja se treća faza izgradnje koju i dalje obilježavaju temelji od lomljenog kamena vezanog žbukom, položeni na drvenu supstrukciju. Na tim temeljima leži arhitektura izgrađena od opeke. Jedno od bitnih i osnovnih obilježja arhitekture u ovoj fazi izgradnje jest njezina monumentalnost.

2. O nalazima arhitekture

Govoreći o arhitektonskim zdanjima i njihovim osnovnim obilježjima, treba imati na umu da u Sisku, nekoć jednom od vodećih gradova Carstva, središtu provincije Savije, nije otkopan u cijelosti ni jedan jedini objekt, pa se većina zaključaka zasniva na rezultatima zaštitnih arheoloških iskopavanja što nipošto nije sretno rješenje, pogotovo kada se na osnovi ovakvih vrsta iskopavanja izvode zaključci i gradi slika o jednom gradu koji je u antici živio intenzivnim životom, ne razlikujući se nimalo od drugih metropola Carstva (MAROVIĆ 1970:36).

Kada su se u Sisku izvodili građevinski radovi na gradskoj kanalizaciji, kopali su se i temelji za novi objekt krojačke zadruge u Ulici Stjepana i Antuna Radića (FABER 1972-73:135). Tom je prilikom otkriven dio antičke zgrade koja je po Konstantinovu novcu nađenom uz temelj datirana u prvu polovicu 4. st. kršćanske ere. Temelj je rađen od kamena vezanog vapnenom žbukom uz dodatak drobljene opeke, dok su zidovi izvedeni opekom vezanom žbukom do vapna, pijeska i drobljene opeke. Središnja je prostorija bila ukrašena podnim, plikromnim mozaikom, dok su prostorije južno od središnje ukrašene popločnjem od šesterobridnih opeka. U tim južnim prostorijama pronađeni su i ulomci oslikane zidne žbuke. Ispod ovog sloja otkriven je još jedan, stariji, sloj arhitekture, čiji su zidovi izgrađeni u opeci u vapnenoj žbuci (bez mljevene opeke, karakteristične za kasnije razdoblje), a prema pronađenom popratnom materijalu može se pripisati ranocarskom razdoblju. Tijekom 1954. godine otkriveni su uz obalu Kupe dijelovi antičkih termi

(Sl.1.). Tada su utvrđene dvije dvorane koje se pružaju u smjeru sjever-jug, a koje razdvaja jedna apsidalna niša. U sjeverozapadnom dijelu iskopa najvjerojatnije je bio smješten kaldarij, na koji se nadovezao prefurnij. U sjeveroistočnom dijelu iskopa vjerojatno se nalazio bazen sudeći po ostacima fine crvenkaste žbuke. Južno od završnog zida južne dvorane izgrađen je presvođen kanal koji ide prema Kupi, a služio je za odvod ili dovod zraka, s obzirom na to da na dnu kanala i na bočnim zidovima nisu pronađeni tragovi nepropusne žbuke. Dno kanala leži jednostavno na jednom ranijem podu od bijele žbuke koji se može pratiti lijevo i desno u susjednim postorijama (FABER 1972-73:139). Čitav je objekt izgrađen na izniveliranim ruševinama jednog ranijeg objekta. U kontrolnim je naime sondama ustanovljen, na dubini od 1,05 m ispod razine podloge hipokausta, raniji pod koji pripada zidovima u kamenu utemeljenim izravno na glini (FABER 1972-73:141). Uz taj pod pronađeni su i ostaci keramike po kojoj bi se ovaj raniji objekt mogao datirati u ranocarsko vrijeme.

Terme bismo mogli datirati u kraj 2., odnosno početak 3. stoljeća, kada je grad posebno zadužio javnim objektima ili povlasticama car Septimije Sever. Unutar samih

termi utvrđena je još jedna faza obnove, vjerojatno iz kasne antike. Važno je istaknuti da otklon smjera zidova termi iznosi 8° od sjevera prema istoku, što je neobično važno za utvrđivanje rastera u pojedinim dijelovima grada, jer se u južnom dijelu grada, oko današnje župne crkve, javlja drukčiji otklon gradskog rastera (FABER 1972-73:143).

Između termi i Malog Kaptola uz obalu Kupe kopana je kontrolna sonda, u profilu koje su se mogle uočiti dvije faze izgradnje. Jedna recentna faza na dubini od 90 cm koja ovdje nije posebno zanimljiva te druga faza koja pripada antičkoj građevini, a koja je više od 2 m u zemlji. Na sterilnom naboju crnice i gline položeni su veliki kameni blokovi dimenzija 2,00 x 0,70 x 0,28 m (FABER 1972-73:143-144). U jednom od blokova uočeni su utori, pa pretpostavljamo da su služili ili kao postament spomeniku ili pak nadogradnji u kamenu. Smjer gradnje ima orijentaciju istok-zapad. Uz blokove je naknadno izgrađen pod od šesterobridnih opeka, a poviše njega nalazi se tanak sloj građevnog gruha (FABER 1972-73:144). Godine 1868/69. kopalo se na kaptolskom imanju, uz tzv. rimsku pivnicu, i tom je prilikom pronađena baza za kip cara Hadrijana koju je muzejski

Sl. 1. - Ostatak hipokausta rimskih termi na lijevoj obali Kupe, 1954. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 1 - Reste des Hippokaustes in den römischen Thermen am linken Kupa-ufer, 1954. Photothek des Museums Sisak.

povjerenik u Sisku - Josip Jilk (Ilk) poklonio Muzeju u Zagrebu. Baza je postavljena između 10.12.123. i 10.12.124. godine, dakle u razdoblju koje je obuhvaćala VIII. *tribunicia potestas* cara Hadrijana, a koju je caru u čast dao postaviti *Lucius Titius Proculus* (BRUNŠMID 1906-7:140-141).⁵

Iste godine Josip Jilk (Ilk) poklonio je Muzeju u Zagrebu 8 kamenih ulomaka otkopanih na istom mjestu gdje i baza za kip cara Hadrijana (JILK 1870:164). Šest od osam poklonjenih kamenih ulomaka predstavlja dijelove raznih građevnih natpisa, javnim svrhama opredjeljenih građevina (kod Brunšmida to su ulomci C - H) (BRUNŠMID 1906-7:156). Sedmi je ulomak fragment s epistila neke zgrade koji je podigao sin nekog Gaja (CIL 10856 d). Za sada nije poznato koji bi kameni ulomak mogao biti označen kao osmi prilikom darovanja Josipa Jilka (Ilka). Godine 1903. Poglavarstvo grada Siska naknadno je poklonilo zagrebačkom Muzeju još dva ulomka (kod Brunšmida ulomci A - B), a koji prema značajkama idu zajedno s onih prethodnih šest ulomaka poklonjenih 1869. Ulomci su fragmentarno sačuvani, izrađeni od istog kamena vapnenca, visine 51-53 cm, a prema Brunšmidovu čitanju i dopunama, na njima se spominju *basilica*, *macellum* i *porticus* (CIL III 10856), dakle građevine koje su važne za razvijeno gradsko središte. Prve dvije građevine, prema Brunšmidu, podigli su članovi obitelji Titijâ, koja je u Hadrijanovo doba bila jedna od uglednijih obitelji u Sisciji (BRUNŠMID 1906-7:156-158).

Prilikom iskopavanja kod "rimске pivnice" 27. 8. 1900. godine pronađena je gornja polovica žrtvenika posvećenog Jupiteru i Junoni od nepoznate osobe (CIL III 15197), a kasnije u vrijeme iste kampanje, uz samu "pivnicu", pronađen je pod od velikih kamenih ploča različitih dimenzija. Ploče su se nalazile u otkopanom prostoru 10 m dugačke "pivnice". Blizu vanjskog ruba cijelom dužinom ploče su imale polukružni žlijeb koji je - kako su ploče služile za popločenje veće javne površine - vjerojatno služio za otjecanje oborinskih voda (BRUNŠMID 1901:122). Ostaci kamenih blokova koji su možda pripadali nekoj monumentalnoj arhitekturi, kao i navedeni nalazi iz "rimске pivnice", a danas se tu nalazi Mali Kaptol, naveli su A. Faber na zaključak da bi na ovom mjestu trebalo tražiti ili hram ili sam forum (FABER 1972-73:144 i 146).

Ono što je vrlo neobično za smještanje foruma na ovom mjestu jest činjenica da u rimsko vrijeme forum

znači središte grada i gradskog života (kult, sudstvo, trgovina), pa je samim tim smješten u središte grada ili ako su za to postojale neke zapreke, onda što je moguće bliže samom središtu. Ako ovaj prostor prihvatimo kao forumsku površinu (a navedeni nalazi govore ovome u prilog), onda i njegov smještaj u rubnom dijelu grada moramo uzeti kao odstupanje od općih pravila prilikom lociranja foruma, jer ako Rimljani odstupaju od pravila gradnje foruma u tolikoj mjeri da u 2. st. kršćanske ere u Jerašu (Gerasa, Jordan) grade ovalan forum (KANLIF 1980:122-123), onda i ovaj periferni položaj foruma ne treba uzimati kao neku osobitost, to više što za sada ne postoje, nigdje drugdje, ni ostaci arhitekture ni neki drugi nalazi koji bi upućivali na lociranje foruma na drugo mjesto. Ovakva lokacija foruma uz rijeku mogla mu je samo olakšati dopremu robe i bila je zapravo prednost u pogledu obavljanja trgovačkih funkcija koje je imao, a uz to treba imati na umu i to da se nekadašnja obala pružala više prema zapadu, gotovo do polovice današnjeg korita Kupe, jer je dobar dio obale Kupa otplavila. Druga rješenja mogla bi pokazati i ponuditi smo eventualna buduća istraživanja.⁶

O ostalim nalazima arhitekture podaci su još oskudniji, a nalazi arhitekture koji su pronađeni prilikom posljednjih istraživanja za sada još nisu podrobno obrađeni i objelodanjeni.⁷

Uz Frankopansku ulicu, u parku ispred željezničke stanice, naišlo se na arhitekturu koja je prema načinu gradnje pripadala nekom javnom objektu, koji bi se mogao datirati u III. građevnu fazu (žbuka od mljevene opeke) (FABER 1972-73:146).

U ulici Stjepana i Antuna Radića pronađeni su ostaci većeg antičkog objekta, u podrumskim prostorijama kojega je pronađeno spremište amfora. Sjevernije od nalazišta amfora pronađen je još jedan zid, uz koji je sačuvan dio mozaičkog poda (bijele i crvene kockice). U građevnom gruhu kojim su zatrpane podrumske prostorije nalazilo se mnogo fragmenata oslikane zidne žbuke (crvena, smeđa, zelena, žuta te svijetloplava boja). Na temelju svega toga možemo pretpostaviti da je riječ o rimskoj zgradi izgrađenoj na kat s podrumom, ukrašenom zidnim slikarijama i mozaikom (FABER 1972-73:147). Zgrada je imala određenu namjenu s obzirom na spremište amfora (možda je bila kuća trgovca).

U Ulici Stjepana i Antuna Radića prilikom kopanja temelja za kuću u dvorištu pošte pronađeni su ostaci arhitekture (FABER 1972-73:147).

5 Natpis na bazi glasi: *Imp(eratori) Caesaris / divi Traiani / Parthici fil(io) / divi Nervae / nepoti / Traian(o) Hadriani (o) Augu(sto) pont(ifici) maximo / trib(unicia) potest(ate) VIII co(n)s(uli) III / p(atris) p(atris) / L(ucius) Titius Proculus*.

6 O forumima podrobno piše M. Šušć u svojoj knjizi ANTIČKI GRAD, Zagreb 1976. Dislociranje foruma (Dokleja, Zadar, Pula) jest uobičajeno, a rezultat je ili praćenje prirodnog terena na kojem je smješteno naselje ili

pak poštivanje protourbanih značajki već postojećeg naselja na čijim se tradicijama razvija novo antičko naselje. Forumi - str. 155, 156, 193. O forumima vidi također: B. Mitić, Razvoj grada kroz stoljeća: prapovijest - antika, Zagreb 1990, 196-197.

7 Podaci o novijim istraživanjima objelodanjeni su za sada samo kao obavijesti u dnevnom tisku (Jedinstvo, Sisak; Večernji list i Vjesnik, Zagreb), koji je dostupan u hemeroteći Muzeja Sisak.

Od Kukuljevića doznajemo o apsidalnoj građevini (KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI 1873), no u Sisku su pronađene dvije apsidalne građevine. Prva je otkrivena prilikom iskopa kanala za vodovodni priključak u zgradu Okružnog suda na Trgu Ljudevita Posavskog (VRBANOVIĆ 1981:196-197), dok je druga otkrivena u Ulici Stjepana i Antuna Radića.

Na različitim lokacijama u gradu prigodom kopanja kanalizacijske mreže ili temelja za nove objekte pronađeni su tragovi arhitekture (zidovi, ostaci hipokausta, kanala) (Sl. 2.).

Posebice treba istaknuti činjenicu da ne postoji današnja ulica, a koja je prije bila obuhvaćena antičkom jezgrom grada, koja u okviru zaštitnih radova nije dala pokretne arheološke nalaze, ali i one nepokretne. Uglavnom je riječ o pojedinačnim nalazima zidova, jer ni jedan objekat, izuzev termi nije u cijelosti istražen čitav, što zapravo stvara goleme poteškoće pri analizi urbanih značajki jednoga grada. Kompletnija slika o urbanizmu Siscije dobila se ucrtavanjem i unošenjem svakog pojedinog nalaza zida na današnji katastarski plan grada Siska, a taj je posao zahtijevao mnogo truda, rada i strpljenja, da bi se što bolje upoznala antička Siscija (VUKOVIĆ 1994).⁸

O problemima vezanim uz lociranje nekih javnih objekata ili površina također treba nešto reći. Siscija je kao istaknuto riječno prometno središte morala imati i svoje пристаниšte. Poznato je i već je rečeno da su uz rijeku Kupu pronađene terme te forum (ukoliko prihvatimo njegovo smještanje uz rijeku Kupu). Ovi objekti, odnosno građevine, zauzimali su prostor uz rijeku u smjeru sjever-jug i nisu ostavljali prostora za smještaj пристаниšta unutar gradskih zidina. Пристаниšte sigurno nije bilo smješteno sjeverno od termi, jer od toga mjesta Kupa naglo skreće na zapad i onemogućuje većim brodovima plovidbu. U svezi s tim, пристаниšte je najvjerojatnije bilo na jugu grada, i to južnije od gradskih bedema, odnosno sjevernije od današnjeg Novog mosta. Negdje su u blizini zacijelo morala i biti spremišta za žito - *horreum*. Terme i forum svojim smještajem nisu ostavljali prostora za ostale javne površine i objekte, pa bi spremišta za žito trebalo tražiti negdje u samoj blizini пристаниšta ili na desnoj obali Kupe, i to sjeverno od položaja današnjeg Novog mosta. Oдавде se žito, kao i ostala roba, odašiljala rijekom Odrom u unutrašnjost, odnosno u neposredno gradsko zaleđe.

3. Gradske komunikacije i komunalije

Osim na ostatke arhitekture nailazilo se u više navrata i na ostatke rimskih ulica, iako antička cestovna mreža

nije potpuno istražena zbog gustog preslojavanja današnjeg naselja. Tragovi rimskih ulica otkriveni su u Ulici Ferde Hefelea (smjer sjeveroistok-jugozapad), u Ulici braće Čulig, u Ulici Matije Gupca (smjer sjever-jug), u Ulici Ivana Kukuljevića Sakcinskog (smjer sjever-jug) (Sl. 3. i 4.), u Ulici Ante Starčevića (smjer istokzapad), i to između kuća br. 34 i 36 te pred kućom br. 30 i 32, gdje je pronađena vodovodna cijev i trag ceste, na prostoru željezničke stanice (smjer sjever-jug), u Rimskoj ulici (smjer sjever-jug), na gradilištu samačke zgrade Rafinerije te na još nekoliko mjesta (VRBANOVIĆ 1981:192).

Raster ulica antičkog grada ne poklapa se točno s današnjim ulicama, iako odstupanja koja se javljaju nisu velika. U Rimskoj ulici odklon zidova termi od sjevera prema istoku iznosi 8° u, što bi možda mogla biti indikacija za ulicu koja je ovuda prolazila u smjeru sjever-jug. Pogledamo li bilo koji plan Siska, vidjet ćemo da su antičke ulice i njihov raster dali pečat današnjoj gradskoj jezgri. Odstupanja su osjetna samo u jugoistočnom dijelu grada, gdje je 1954. godine u Ulici Silvija Strahimira Kranjčevića u smjeru sjeveroistok-jugozapad otkriven do sada najveći (po dimenzijama) kolektor, koji sa sjeverozapadne strane ima ostatke antičkog objekta s priključcima kućne kanalizacije prema kolektoru za koji se pretpostavlja da je išao sredinom ili rubom antičke ulice (VRBANOVIĆ 1981:195; FABER 1972:150) (Sl. 5.).

Kod zgrade Malog kaptola pronađen je 1975. godine drugi kolektor u smjeru istok-zapad, koji se isto kao i prvi izliva u Kupu. Treći je kolektor otkriven 1976. godine prigodom gradnje samačke zgrade Rafinerije, a smjer mu je istok-zapad, a ušće mu ide u Kupu (VRBANOVIĆ 1981:195). Četvrti je kolektor otkriven pri gradnji osnovne škole "22. lipnja 1941". Smjer mu je zapad-istok, a izliva se u tzv. Tiberijev jarak.⁹

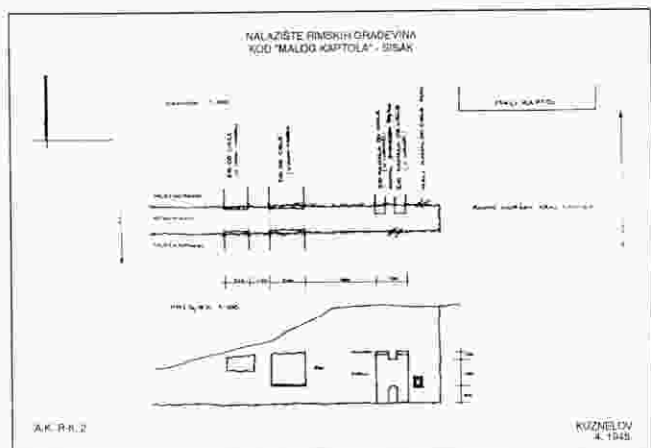
U sklopu antičkih komunikacija bila su i dva mosta; jedan uzvodno od ušća Odre u Kupu, a drugi sjevernije od današnjeg Novog mosta. Prvi je most spajao područje Pogorelca s cestom Siscija-Andautonija, a drugi Pogorelec i Sisciju.

4. O antičkim bedemima

Ostaci sjeverozapadnog bedema otkriveni su u Ulici Vatroslava Lisinskog, a nedaleko od njega pronađen je i zid od opeke orijentiran u smjeru istok-zapad. Pogledamo li detaljnije Marsiglijev kartografski prikaz naselja, vidimo da su na ovom najstarijem prikazu označena dva izlazna, odnosno ulazna, prostora. Ulazno-izlazni prostor koji na Marsiglijevu planu označen kao sjeverniji, mogao bi odgovarati popločanom prostoru ispred ulaznih vrata u obrambeni bedem u Ulici Vatroslava Lisinskog

⁸ Ucrtavanje svakog pojedinog nalaza na postojeći katastarski plan Siska napravio je Domagoj Vuković, d.i.a. iz Siska.

⁹ Tijekom istraživanja 1994. godine ispred župne crkve Uzvišenja sv. Križa pronađen je kolektor dug 14,35 m koji vodi u veći kolektor pronađen u Kranjčevićevoj ulici.

Sl. 2. Nalazište rimskih građevina kod "Malog Kaptola" - Sisak, 1945. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 2. Fundstelle von römischen Bauten bei "Mali Kaptol". Sisak, 1945. Photothek des Museums Sisak.

Sl. 3. Kameni rubnici rimske ceste u Ulici Ivana Kukuljevića Sakcinskog, 1958. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 3. Randsteine der römischen Strasse in der Ivan-Kukuljević-Sakcinski-Strasse, 1958. Photothek des Museums Sisak.

Sl. 4. Kameni rubnici rimske ceste u Ulici Ivana Kukuljevića Sakcinskog, 1958. godine, detalj. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 4. Randsteine der römischen Strasse in der Ivan-Kukuljević-Sakcinski-Strasse, Detail. Photothek des Museums Sisak.

Sl. 5. Rimski kolektor, gradilište Rafinerije, Ulica Silvija Strahimira Kranjčevića, 1954. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 5. Römische Abwasseranlage. Bauplatz der Ölraffinerie, Silvije-Strahimir-Kranjčević-Strasse, 1954. Photothek des Museums Sisak.

(VRBANOVIĆ 1981:191). Sjeverni bedem otkriven je u Lovrićevoj ulici, a proteže se u smjeru istok-zapad, a kao fortifikacijski element ovdje se javlja i zemljani kanal, otkriven pri polaganju kanalizacijske mreže (VRBANOVIĆ 1981:191). Bedem nadalje ide prema zapadu, a nastavak mu je otkriven u Ulici kralja Zvonimira, odakle je dalje u smjeru sjeveroistok-jugozapad prelazio spomenutu ulicu i spuštao se prema Kupi, a njegovi su ostaci na putu prema Kupi otkriveni u Rimskoj ulici.

Ostaci obrambenog jarka koji je pratio rimske bedeme otkriveni su pri gradnji osnovne škole "22. lipanj 1941", hotela Panonija, zgrade pošte u Ulici Ivana Kukuljevića Sakcinskog i stambene zgrade ratnih vojnih invalida, a granica je tim objektima na istoku Ulica Ante Starčevića.

Na uglu Ulice Franje Lovrića i Ulice Matije Gupca pri kopanju kanala za vodovodnu mrežu na dubini od 30 cm pronađen je zid od opeke vezan zbukom debljine 2-2,5 cm, pa bi ovaj zid također trebalo promatrati kao dio obrambenog Tiberijevog zida. Ovdje bi se također mogla pretpostaviti ulazna vrata bedema koja bi odgovarala južnom ulaznom, odnosno izlaznom, prostoru označenom na Marsiglijevu kartografskom prikazu.

Na jugu su ostaci bedema pronađeni ispred župne crkve Sv. Križa, a išao je na zapad, odnosno prema Kupi, te na sjeveroistok, gdje je otkriven na početku Ulice Ante Starčevića (VRBANOVIĆ 1981:190-191). Prema tome, prostor unutar pronađenih ostataka rimskog bedema ili jarka predstavljao bi antičku jezgru Siscije unutar koje se tijekom antike i ranog srednjeg vijeka odvijao buran gradski život, kakav je obilježio i ostale velike i vodeće gradove toga vremena u sklopu Carstva (Plan 1).

5. Antički vodovod

Antička je Siscija imala izgrađenu vodovodnu mrežu. Na njezine ostatke naišlo se na jedanaest mjesta na području današnjeg Siska, iz čega se vidi da je cijeli grad bio obuhvaćen vodovodnom mrežom, a osim toga stanovnici Siscije služili su se i bunarima, koji su također otkriveni na više mjesta (ARKEOLOGIČKO ODKRIĆE U SISKU 1882:31).

Pitku vodu Siscija je dobivala s područja Klinacgrada i Čuntića, koja su još i danas bogata izvorima. Trasu vodovoda utvrdio je autopsijom V. Lapaine, o čemu je obavijestio Š. LJUBIĆA u svom pismu od 5.5.1880. godine (LAPAINÉ 1881:60-61).¹⁰

Dio vode za sisački vodovod bio je s područja Čuntića. Vodovod je od Čuntića išao smjerom današnje ceste, prelazio Petrinjčicu i ponovno se javljao kod Gornje Bačuge. Ova dva kraka vodovoda: jedan iz smjera Čuntića, a drugi iz smjera Klinacgrada, spajala su se kod Taborišta te išla dalje kao jedan akvedukt u smjeru koji je naveo V. Lapaine u svom pismu.

U koritu Kupe kod Pračnog bager je 1976. godine izvadio olovne vodovodne cijevi. Vodovod je od Pračnog išao desnom obalom Kupe, padinom Zibela do Ulice Josipa Jurja Strossmayera, gdje su pronađeni ostaci temelja dvaju vodovodnih stupova. Dalje je išao spuštajući se u korito Kupe, gdje je 1902. godine bager izbacio dio olovne cijevi koja je bila u smjeru lijeve obale Kupe i izlazila na Trg Josipa Jelačića i prema Ulici Silvija Strahimira Kranjčevića, odakle je ulazila u samo gradsko područje (VRBANOVIĆ 1981:195). Prema proračunu o

10. Pismo V. LAPAINÉ Š. LJUBIĆU:

"Veleučeni gospodine!

Imam čast priopćiti vam neke viesti o starodavnih sgradjevinah u Petrinjskoj okolici, držeći, da bi mogle možda biti dosta važne za hrv. ark. društvo. Među mjesti Pračno, Mošćenica, Česko selo, Petrinja, Taborište, Budičina i Klinacgrad, opazuju se ostanci starodavne sgradjevine, vjerojatno iz rimskog doba, pošto se u njih često nalaze rimske opeke. Svi ti ostanci teku jednim te istim pravcem.

Među Pračnom, Mošćenicom i Českim selom dvie godine nazad prigodom radnja izvedenih na cesti iz Petrinje u Sisak otkrile su se na 21. mjesto temeljne zidine jedva zemjom ogrnute, ondješnjemu stanovništvu od prije dobro poznate. Zidine budu izrovane, te kamenjem rabljeno za nasipanje ceste.

Ove zidine, 2 metra široke i duge, a 2 do 3 m. duboke, služile su po svoj prilici kao temelji za stuboke ili su ulomci samih stuboka. Blizu Pračna na duljinu od 55 m. ima jih devet; odtud pako dalje na prugi, dvie godine nazad razkroj, stoji među sobom u ponješto većoj daljini; a to se tim raztumačiti daje, što su se i prije razkapale u istu svrhu, te jim sada nema više ni traga.

Kamen rabljen za te zidine djelomice je vapnenac a djelomice lapor. Zemljište veoma nisko leži, te ga Kulpa većim dielom često zaplavi. Medj Petrinjom, Taborištem, Budičinom i Klinacgradom sve naokolo po onih poljana vide se komadi cigala, koje se po veličini i načinu izkazuju kao odlomci od cigala rimskih. Dalje u tri jaruge nalaze se zidani ostanci na način stuboka isto kao što su oni kod Pračna i Mošćenice. Medju Taborištem pako i Budičinom na mekotini uz sadašnju cestu, koja vodi u Kostajnicu,

opazuje se postupno dižuća se visočina, koja je po glasu ondješnjih stanovnika postala nametanjem kamena i cigala ondje izkopanih. Ove ostanke razvidili su profesor Josip GLASER i inžinir ERBEN, te i oni su iste misli, da su to ostanci rimskoga sisačkoga vodovoda.

Za to mnijenje vojuju slijedeći razlozi:

1. Stari Sisak (Siscia) ima je svoj vodovod, kako nam to dokazuju bezdvojbno vodovodne cijevi ondje u više puta izkopane.
2. Pruga na kojoj stoje ostanci pomenutih zidina, od Klinacgrada pa tja do Pračna silazi postepeno; iz čega se zaključiti ima, da ta okolnost nije svojstvo rimske ceste, koja je obično tekla preko brjega i doline samo na kraće.
3. Ostanci tih zidina, imenito pilovi, odveć su uzki, da su za podlogu ceste služiti mogli.
4. Medju Petrinjom i Českim selom, to jest ondje, gdje je pruga prekinuta, po kazivanju ondješnjih stanovnika bile su uz cestu koja vodi iz Petrinje u Sisak, prošlih godina isto tako izkopane rimske opeke.
5. Po zasvjedočenju gradjanina g. Josipa Antolca i stanovnika ondješnjih u Taborištu, koje leži na istoj prugi, nalazli se podzemni zidani i izravni priekop, iz koga se je prije petnaest godina povadilo ne malo izklesanih kamena; te je pomenuti gradjanin nekoliko njih za stepene svoje kuće upotriebio.
6. Napokon kod Budičina i Klinacgrada ima nekoliko vriela dovoljnih za obskrbu vodovoda.

S osobitim štovanjem

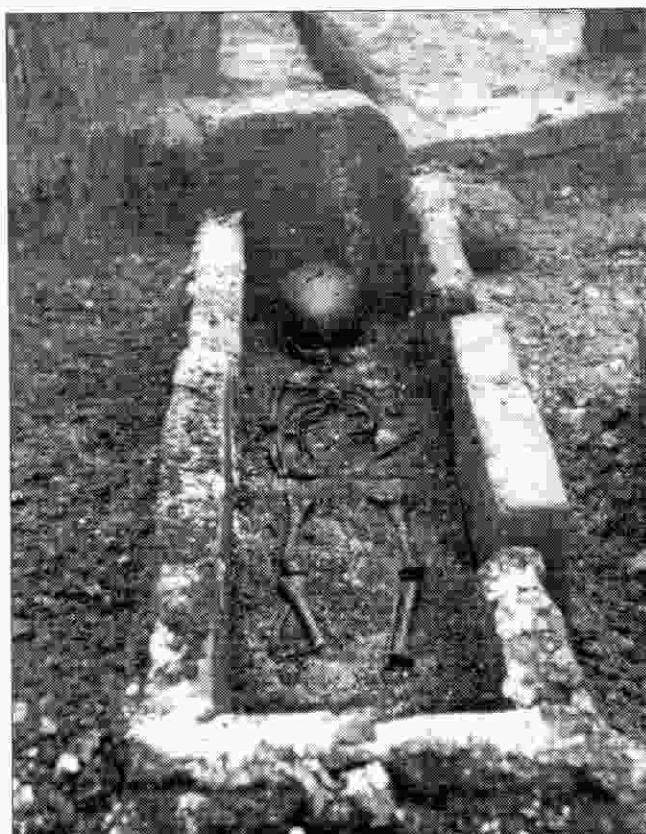
Petrinja, 5. svibnja 1880.

V. LAPAINÉ, inžinir"

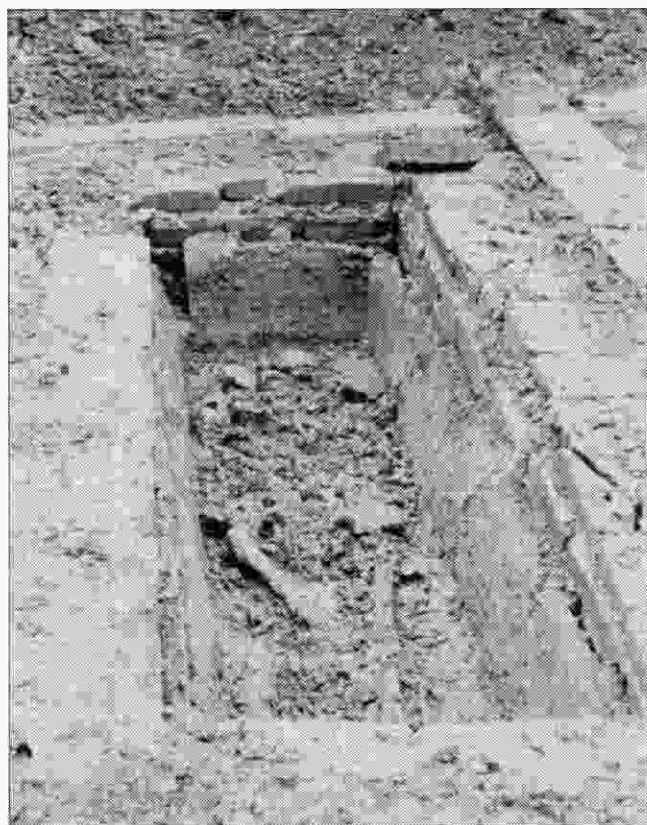
Sl. 6. Nekropola, Novi Sisak, skeletni grob, kameni sarkofag, Gundulićeva ulica, 1965. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 6. Nekropole, Neusisak, Skelettgrab, Steinsarkophag, Gundulić-Strasse, 1965. Photothek des Museums Sisak.

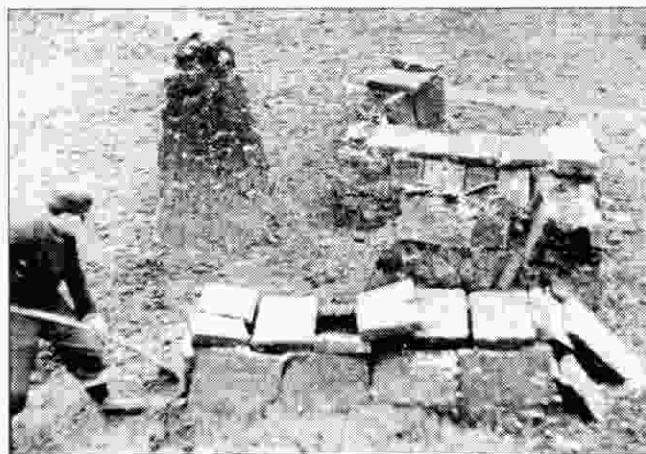
Sl. 7. Skeletni grob s nekropole, Trg Josipa Broza, 1954. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 7. Skelettgrab von der Nekropole, Josip-Broz-Platz, 1954. Photothek des Museums Sisak.

Sl. 8. Vadenje olovnog sarkofaga iz zemlje na Trgu Josipa Broza, 1954. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 8. Herausheben des Bleisarkophags am Josip-Broz-Platz, 1954. Photothek des Museums Sisak.

Sl. 9. Nekropola - rimski grobovi, Trg Josipa Broza, 1954. godine. Fototeka Muzej Sisak.

Abb. 9. Nekropole: römische Gräber, Josip-Broz-Platz, 1954. Photothek des Museums Sisak.

protoku vode, kada se uzmu u obzir udaljenost, profil cijevi, prirodni pad i brzina protoka vode, Siscija je dobivala 34 l vode u sekundi, tj. 2937 m³, što bi bila dovoljna količina vode za opskrbu 20000-25000 stanovnika (HLAVNIKE 1902:195).

6. Antičke nekropole

Za sagledavanje cjelovite slike o urbanom arealu Siscije potrebno je nešto reći i o položaju rimskih nekropola (VRBANOVIĆ 1981:197). Poznato je da su Rimljani svoje pokojnike spaljivali ili pokapali na površinama izvan gradskih zidina, a pokraj prometnica (VRBANOVIĆ 1981:197).

Pri iskopu temelja za gradnju kuća ili kopanju rovova za vodovod ili kanalizaciju nailazilo se na pojedinačne grobove i skupine grobova triju gradskih nekropola. Dvije se nekropole nalaze na području starog Siska, a jedna u Novom Sisku (Sl. 6., 7., 8. i 9.).

Na sjevernoj strani Siscije (sjeverna nekropola) - *extra moenia urbis* - na prostoru Zeleni brijeg koji omeđuju ove ulice: Ulica Ferde Hefelea s južne strane, Ulica braće Čulig sa zapadne strane, Ulica Marijana Celjaka s istočne strane i Klaonička sa sjeverne strane, otkopani grobovi bili su pretežito skeletni. Nažalost, ova je nekropola velikim dijelom uništena, a najveća koncentracija grobova opažena je nedaleko od samog raskršća Zelenog brijega (bivša Klaonička) i Ulice Marijana Celjaka, gdje je tijekom gradnje jednog novog objekta 1943. godine otkriveno 19 skeletnih grobova s grobnom konstrukcijom od opeke.

Južna nekropola nalazila se na prostoru današnjeg Trga Josipa Broza, dijela Tomislavove ulice, dijela stadiona te dijela površine željezničke pruge do trase današnjeg kolektora II. Najsjeverniji dio ove nekropole nalazi se na Trgu Josipa Broza, gdje su pronađeni grobovi bili isključivo skeletni. Idući dalje Tomislavovom ulicom prema Ulici Ljudevita Gaja, nailazi se i na skeletne i na paljevinske ukope, a spuštajući se još južnije Tomislavovom ulicom prema stadionu, nailazimo uglavnom na paljevinske ukope. Površina te nekropole iznosi oko 9 hektara, a prve vijesti o njoj i "o nalazu kamenih, olovnih, poganskih i kršćanskih grobova," datiraju iz 1787. godine u vrijeme gradnje ceste prema Savi (današnja Tomislavova) (VRBANOVIĆ 1981:198, bilj. br. 30). Kasnije prilikom gradnje željezničke pruge od Siska do Volinja od 1877. do 1882. godine naišlo se na žarne grobove s priložima (žare, svjetiljke, narukvice, lakrimariji, novac itd.) (ARKEOLOGIČKA IZKAPANJA U SISKU 1881:94).

Svakako treba istaknuti, glede vremenskog kontinuiteta, da su prilikom iskopa za temelje današnje zgrade Medicinskog centra, na Trgu Josipa Broza uz Tomislavovu ulicu, nađene starohrvatske naušnice, o čemu nas izvješćuju A. HORVAT i Z. VINSKI (HORVAT 1954:99 i d.; VINSKI 1970:46 i d.).

Nekropola u Novom Sisku prostirala se od Novog mosta uz Ulicu Jospia Jurja Strossmayera do njezina križanja s Ulicom Ivana Mažuranića. Dalje se pružala uz obje strane Ulice Ivana Gundulića i uz Ulicu Franje Ogulinca Selje. Godine 1881. D. Jagić, tadašnji tajnik društva "Siscia" u Viestniku Hrvatskoga arheološkoga društva javlja o otkriću grobova u Novom Sisku prilikom kopanja odvodnih kanala (JAGIĆ 1881:95). Grobovi su i ondje bili žarni i skeletni.

Govoreći o nekropolama, sjevernoj, južnoj i nekropoli u Novom Sisku, možemo zaključiti da su sve tri bile u uporabi od rane do kasne antike. U svakom slučaju moramo izdvojiti najsjeverniji dio južne nekropole - malu zasebnu nekropolu na Trgu Josipa Broza s isključivo skeletnim ukopima, koja bi se mogla smatrati nekropolom manje kršćanske zajednice.

Nekropole su se najvjerojatnije pružale uz antičke ceste koje su iz Siska vodile na sjever, jugoistok i jugozapad.

Siscija je bila i jedno od najvećih čvorišta magistralnih putova u Panoniji. Prema "Antoninovu itinerariju" s početka 3. st. kršćanske ere izlazile su iz Siscije četiri itinerarske ceste:

1. *Siscia - Mursam*; 2. *Siscia - (Peto) Poetovionem*;
3. *Siscia Hemonam* i 4. *Siscia - Seniam* (BOJANOVSKI 1984:155).¹¹

Sisačka kovnica i nalaz argenteja prve tetrarhije

U mnogim muzejskim numizmatičkim zbirkama i u privatnim zbirkama u Hrvatskoj i u inozemstvu nalaze se primjerci novca koje je kovala rimska carska kovnica u Sisku.

Sisačka je kovnica radila bez prijekida oko 125 godina, a goleme količine novca koje je ona iskovala kolale su po cijelom Rimskom Carstvu, dok je sisački zlatni novac prodirao daleko izvan granica Carstva (do Skandinavije na sjeveru i Indije na jugu). Poznato je da je kovanje zlatnog i srebrnog novca carska povlastica, dok bakreni novac kuje senat. Zbog čestih i snažnih upada barbara na teritorij Carstva od polovice 3. st. težište vojnih operacija prebačeno je na istočne granice. Posebice nemirno bilo je u Podunavlju, gdje su zbog toga bile koncentrirane velike rimske snage. U svezi s tim, da bi se osigurala redovita plaća u novcu vojsci, osnivale su se na odgovarajućim mjestima, koja nisu bila daleko od vojnih operacija, rimske carske kovnice. U takvim uvjetima dolazi i do osnivanja kovnice u Sisku; njezin

¹¹ Ceste su iz Siska išle u smjeru Murse, Petovija, Emone i Senije. Upućujemo na rad I. BOJANOVSKOG, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji IV-rimska cesta *Siscia-Sirmium* (Tab. Peut.) i njena topografija, Godišnjak XXII Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1984, 155.

početak rada pada u vrijeme cara Galijena, koji je oduzeo Rimskom Senatu pravo kovanja bakrenog novca, koji se tada sa svojim nominalama - sestercij, as, dupondij - prestao kovati. U opticaj je, umjesto toga senatskog novca, ušao tzv. antoninijan - novi bakreni novac, uveden umjesto dotadašnjeg antoninjana koji se kovao od lošeg srebra.

Bakreni antoninijani uz *aureus* - kovan od dobrog zlata - prvi je novac koji je kovala sisačka kovnica (ZMAJČIĆ 1961:20). Novac se kovao u dvije oficine (*officinae*) koje su koji put stavljale oznake (brojke) I. i II. na iskovani novac.

Klaudije II. (268-270) u vrijeme kada ratuje s Gotima otvara još dvije oficine, a one sada signiraju svoje proizvode slovima P(*rima*), S(*ecunda*), T(*ertia*), Q(*uarta*).

Aurelijan (270-275) dodaje još petu (V) i šestu (VI) officinu, pa se tada na sisačkim novcima kao oznaka kovnice javlja početno slovo gradskog imena - S. Na nekim novcima od Aurelijana do Dioklecijanove reforme (270-293) vidi se oznaka SMS - *Sacra Moneta Sisciensis*.

Od Proba (276-282) kovnica neke svoje novce označuje oznakom SIS, a od Dioklecijana (284-305) to je redovita pojava.

Kovnica *Siscia*, od 294. godine do zatvaranja, obilježava svoje novce kriticama S, SIS, SISC. Prob je 281. godine sisačku kovnicu ograničio na tri oficine - A, B, Γ a tako je ostalo sve do 308. godine, kada je ponovno šest - A, B, Γ, Δ, ih E, Σ.

Šesta officina nestaje prije 313. godine. Od godine 351. rade samo četiri, a nakon 378. godine samo dvije oficine (BRUNŠMID 1902:171). Zbog stalne opasnosti od provale barbara u Panoniju 387. godine za cara Teodozija I. (378-395) prestaje rad u sisačkoj kovnici.

O nalazima rimskog novca u Sisku, prve vijesti nalazimo kod Ivana Kukuljevića Sakcinskog, a potom slijede vijesti u seriji *Viestnika Hrvatskoga arheološkoga društva*.¹²

Najvažniji je do danas nalaz argenteja prve tetrahrije, otkriven 6. 5. 1953. godine.

Numizmatička zbirka Muzeja u Sisku sadrži, uz određen broj još neobrađena antičkog novca, 421 komad srebrnog novca I. tetrahrije i 350 komada različitog rimskog novca pronađenog na području grada Siska, a od kovnica najzastupljenije su Rim i Siscija te vladari u čije se ime kovao novac - Konstantin I, Konstancije II, Trajan, Vespazijan, Konstans, Valent i Gracijan.

Prilikom kopanja jarka za polaganje nove kanalizacijske mreže u Rimskoj ulici slučajno je otkrivena ostava s nalazom argenteja I. tetrahrije (JELOČNIK 1961: 5, 6,

23, 25). Novac je bio pohranjen u srebrnom vjedru, a sam nalaz A. Jeločnik datira u 295/96. godinu. Uzrok zaka-panju ovog novca vjerovatno leži u čestim sukobima sa Sarmatima u Podunavlju (Sl. 10a i b).

Sl. 10. a Argentej iz 292. godine Av. DIOCLETIANVS AVG. Fototeka Muzej Sisak.

Abb 10 a Argenteus aus dem Jahr 292 Av. DIOCLETIANUS AVG. Photothek des Museums Sisak.

Sl. 10. b Argentej iz 292. godine Rev. VICTORIA SARMAT. Fototeka Muzej Sisak.

Abb 10 b Argenteus aus dem Jahr 292 Rev. VICTORIA SARMAT. Photothek des Museums Sisak.

Dioklecijan je 286. godine reformirao kovanje zlatnog novca (*aureus*), s tim da mu je odredio stalnu težinu, koja je iznosila 1/60 rimske funte, iako je bilo dosta problema oko reforme novčarstva koju je proveo.

Drugi dio reforme uslijedio je 294. godine, kada je uveden novi rimski srebrni novac koji je težio 1/96 funte, a zajedno s njim počelo je i kovanje folisa - brončanog novca s malom primjesom srebra.

Siscija s kovanjem druge emisije argenteja, koji su signirani oznakom SIS, usporedno kuje prvu emisiju folisa (signirana oznakom S), dok je druga emisija folisa označena signaturom S, A, B, Γ (JELOČNIK 1958:4).

Kovnice Rim, Treveri, *Aquileia*, *Siscia* i *Alexandria*, krajem I. tetrahrije počinju kovati nove, sitne, brončane novce točno određenog odnosa prema folisu. Kuju se nominalne vrijednosti 1/2 folisa, 1/4 folisa te 1/8 folisa, dok su emisije bile male, kovane obično samo u jednoj od officina. Takve nominale kuju se tijekom cijele II.

¹² A. ŠENOVA piše 1879. godine o srebrnom novcu Konstancija III. Godine 1881. registriran je nalaz od 10 denara, 1889. godine jedan denar, a 1900. godine Augustov zlatnik. V. HOFFMILLER je pak 1929. godine objavio dva primjerka zlatnog novca u Šišićevu zborniku, dok je 1936. godine naden medijon cara Proba, odnosno prekov novca carice Julije Mameje.

tetrarhije, a potom njihovo kovanje prestaje zbog devolvacije folisa. U kovnici Siscia od 305. do 306. godine kovala se samo jedna emisija 1/4 folisa, i to samo u jednoj oficini (ŠIPUŠ 1983:16).

Nalaz argenteja iz Siska osvjetlio je početak drugog dijela reforme iz 294. godine za koji ne postoje nikakvi pisani izvori, pa je time nalaz postao vrijedni.

Sredinom prošlog stoljeća u Pokuplju (Degōj), kako nas izvještava Ferdo Hefe, muzejski povjerenik iz Siska, pronađena je dobro sačuvana dašćica od cedrovine okovana reljefno ukrašenim brončanim limom i na njoj pet kovnih figura, personifikacija gradova-kovnica (Rim, Kartaga, Nikomedija, Konstantinopol i Siscija) (HEFELE 1895:209) (Sl. 11).

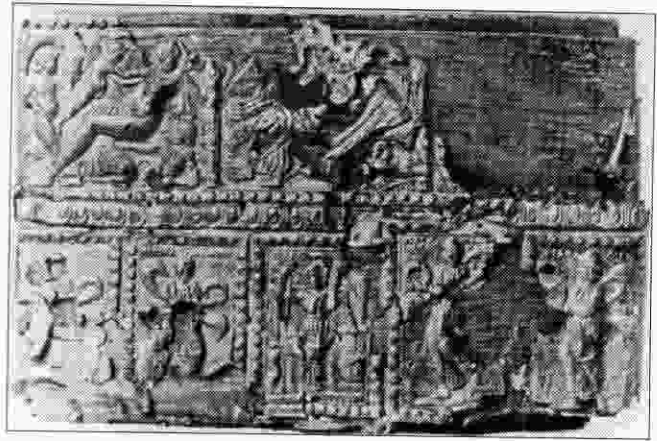
Ova se dašćica danas nalazi u muzeju u Budimpešti, a oplata je ili stranica bogato ukrašenog kovčežića u kojem su se čuvali rimski novci. Ukras kovčežića bilo je trinaest kovnih figura, a ispod svake stajalo je ime onoga grada u kojem su novci bili kovani. Nalaz se datira u 4. stoljeće (HOFFILLER i SARIA 1938:260-261).¹³

Siscija kao velik i razvijen grad, veličine cca 1,000 x 300 m, te veliko gospodarsko i prometno središte morala je imati i razvijenu obrtničku djelatnost, svoje radionice koje su proizvodile robu kako za potrebe grada tako i za izvoz, osobito u obližnja područja u unutrašnjosti.

Prema nalazima keltskog novca, u Sisku je postojala i keltska kovnica, a o rimskoj kovnici već je rečeno. Postojanje kovnice u Sisciji značilo je povlastice malom broju gradova u Carstvu, jer je novac koji je kovan, odnosno proizveden, u sisačkoj kovnici kolao cijelim ondašnjim svijetom.

Na temelju nekih pronađenih metalnih polufabrikata, bilo da je riječ o polufabrikatima raznih metalnih figuralnih prikaza ili o polufabrikatima fibula (KOŠČEVIĆ 1980:38), a koji su svi nađeni na području grada Siska, može se zaključiti da su u Sisku postojale radionice metalne robe koje su sirovine za svoje potrebe dopremale iz obližnjih bosanskih rudišta smještenih uz rijeku Japru i Sanu. Već za Trajana u gradu djeluju važne metalurškijske radionice (*Metalli Ulpiani Pannonici*) koji s vremenom prerastaju u prave željezare (*ferrariae*); one se izričito spominju na mnogim natpisima iz Siscije (ŠARIĆ 1986:6). Osim toga, proizvodili su se i ostali metalni predmeti svakodnevne upotrebe, a katkada i luksuznija metalna roba.

Sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća u vrtu poduzetnika A. Colussija pronađen je kalup za izradu rimskih svijetiljki - lucerni s natpisom FORTIS. Prilikom izgradnje stambenog objekta "Željezare" na Trgu Josipa

Sl. 11. Brončani okov kutijice od cedrovine s prikazima genija gradova-kovnica. Plan I. Fototeka Muzej Sisak.

Abb 11 Bronzbeschlag der Zedernholzschtüchel mit Genien, die Münzprägestädte darstellen Plan I. Photothek des Museums Sisak.

Broza pronađena su 1954. godine dva kompletna kalupa za izradu lampica, pa na temelju toga zaključujemo da se radionica za izradu lucerni nalazila negdje u blizini Trga Josipa Broza. Nalaz keramičke peći na Trgu Ljudevita Posavskog svjedoči o keramičkoj proizvodnji u Sisku. U Novom Sisku osamdesetih godina prošlog stoljeća pronađeni su ostaci velikih peći za proizvodnju rimskih opeka (RAZNE VIESTI 1884:125). Jedan zanimljiv nalaz keramike govori u prilog postojanju keramičke radionice u Sisku. Iz zbirke M. PAVLETIĆA potječe 16 keramičkih predmeta - što figura, što reljefa, što glava - a objavio ih je M. ŠEPER (ŠEPER 1954:305, 314). Na osnovi stilskih analiza ovih keramičkih nalaza - sastav ilovače svih predmeta je isti - ŠEPER je došao do zaključka da čitav nalaz pripada vremenu rimske vladavine u Sisku te je zapravo proizvod radionice jednog rimskog keramičara ili kipara, u kojoj je radilo nekoliko učenika ili pomoćnika koji su pod vodstvom svoga majstora učili modeliranje.

Od novijih istraživanja treba spomenuti istraživanje tijekom travnja i svibnja 1984. godine kada su otkopani temelji rimske arhitekture u Ulici Stjepana i Antuna Radića između kbr. 46 i 50. Temelji arhitekture potječu iz dva građevna razdoblja; prvo, starije, koje obilježava arhitekturu čvrstih zidova građenih opekom i kamenjem vezanih žbukom i ožbukanih, te drugo, mlađe, razdoblje koje obilježava arhitekturu građenu isključivo opekom velikih dimenzija. Nađeno je i fragmenata oslikane žbuke te ulomaka keramike i stakla (BURKOWSKY 1988).

U lipovnju 1985. godine pri niskom vodostaju Kupe na tzv. lokalitetu "kovnica" otkopano je više od 200 drvenih pilota, nekoliko kamenih blokova i drvena konstrukcija riječnog broda iz razdoblja rimske Siscije (ŠARIĆ 1986:28-29; BURKOWSKY 1988). Od pokretnog arheološkog materijala nađeno je mnogo ulomaka keramike, cijelih posuda, metalnih alatki te rimskog

¹³ Na otmotu knjige R. Koščević, *Antička bronca iz Siska: umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog Carstva*, Zagreb 1991, nalazi se prikaz oplate kovčežića iz Budimpešte.

Ovaj je tekst pripremljen za znanstveni skup SISAK, više od 2000 godina postojanja, održan u Sisku od 5. do 7. listopada 1989. godine.

novca. Prilikom kopanja temelja stambeno-poslovne višekatnice na uglu Ulice Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Ulice Ante Starčevića otkriveni su 1987. godine temelji rimske arhitekture dijela insule rimske Siscije. Popratni materijal smješta se od kraja 1. do 4. stoljeća, a čini više ulomaka keramičkih posuda, stakla, novca i dijelova vodovodne cijevi (BURKOWSKY 1988).

Zaključna razmatranja

Sisak je jedan od rijetkih gradova koji je, uz izvorno ilirskokeltsko odnosno rimsko ime, sačuvao i kontinuitet života na istom mjestu sve do danas. Premda nije bio sustavno istraživani, zahvaljujući obilju materijala, obilju pokretnih i nepokretnih nalaza, dosadašnje spoznaje govore o tome da je taj grad u rimsko doba bio jedan od najjačih urbanih centara provincije Panonije (KOŠČEVIĆ 1991:9).

Stanje istraženosti antičke Siscije takvo je da se na neke općenite zaključke, pogotovo kada je riječ o urbanim značajkama, ne može niti pomišljati. Iako je Sisak grad bogate prošlosti, on je u isto vrijeme i grad koji je doživio velika i brojna razaranja. Analizirajući stratigrafsku

sliku, uočavamo česte tragove gorenja, požara, razaranja. Na rubnim područjima antičke Siscije vidljivi su tragovi zasipavanja, dok se u nasipima koji katkad iznose 5 pa i 7 m nalaze brojni ulomci keramike, rimske opeke i crijepa kao ostataka uništene, razorene arhitekture. Kada su se zbila ta razaranja, ne možemo utvrditi, no da je grad bio razoren u vrijeme seobe naroda, više je nego očito, iako je pretrpio stradanja i u borbama raznih careva i protucareva. No grad se uvijek dizao i nastavljao život poput feniksa, ostajući uvijek u samom središtu, često zlokobnih, zbivanja u Carstvu.

Na kraju bismo mogli postaviti pitanje - koliko se može pridonijeti razrješenoj i osvjetljavanju problema vezanih uz Sisciju nekim budućim istraživanjima, ako se ima na umu i pred očima činjenica da je Sisak jedno od najdevastiranijih antičkih središta, i to ne samo u Hrvatskoj nego i šire. Na žalost, velik dio ovog važnog i istaknutog grada iz antike zauvijek je otišao u nepovrat, pa je za znanost izgubljen.

No ipak na temelju svih dosadašnjih rezultata istraživanja možemo utvrditi položaj grada, razvojne faze, veličinu grada, neke bitne urbane značajke te povijesno značenje Siscije kao i vrijednost antičke baštine.

LITERATURA

- ARKEOLOGIČKA IZKAPANJA u Sisku, 1881, "Dopisi", *ViestHrvArk* 3:94.
ARKEOLOGIČKO ODKRIĆE u Sisku, 1882, "Dopisi", *ViestHrvArk* 4:31.
BOJANOVSKI, L., 1974, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, *GodCenBalSp*, Sarajevo.
BOJANOVSKI, L., 1984, "Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji IV-rimska cesta *Siscia-Sirmium* (Tab. Peut.) i njena topografija", *GodCenBalSp* 22:146-265.
BOJANOVSKI, L. 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *Djela ANUBiH* (6) LXVI, Sarajevo.
BOŽIĆ, D. 1987, "Željezno doba", *PJZ* V:855-897.
BRUNSMID, J., 1901, "Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV", *VHAD* n.s. 5:87-168.
BRUNSMID, J., 1902, "Colonia Aurelia Cibalae. Vinkovci u staro doba", *VHAD* n.s. 6:117-166.
BRUNSMID, J., 1902, "Nekoliko našašća novca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji", *VHAD* n.s. 6:167-184.
BRUNSMID, J., 1906-1907, "Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu", *VHAD* n.s. 9:81-184.
BRUNSMID, J., 1910-1911, "Rimski vojnički diplom iz Siska", *VHAD* n.s. 11:23-39.
BURKOWSKY, Z., 1988, "Izložba - Zaštita arheološka istraživanja u Sisku", *Katalog izložbe*, Sisak.
DANICA ILIRSKA, 1863, "Građivo za poviest ilirskih zemaljah I. - Apijana Aleksandrijskoga: Rimski Ilirija - prijevod A. STARČEVIĆ, Tečaj XVII, 18:138.
ELZ, 1967, "Hrvatska", 3:93-96.
FAJFER, A., 1972-1973, "Grada za topografiju antičkog Siska", *VAMZ*, 3. ser. 6-7:133-162.
HUFFLE, F., 1895, "Izveštaj i izvadžci iz dopisa muzejskih povjerenika, Sisak", *VHAD* n.s. 1:209.
HLAVNIKE, V., 1902, "Stari rimski vodovod preko Kupe u Sisku", *Vijesti* 3:195.
HÖFFLIER, V. i B. SARRA, 1938, *Antike Inschriften aus Jugoslawien I - Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb:260-261, Nr. 565.
HORVAT, A., 1954, "O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza", *Šhp III* ser. 3:93-104.
JAGIĆ, D., 1881, "Arheološka izkapanja u Sisku", *ViestHrvArk* 3:95.
JELČENIK, A., 1958, "Prvi follesi iz kovnice Siscia", *NumVesLjubl* (1):1-4.
JELČENIK, A., 1961, "Najdba argenteusov zgodnje tetrahije v Sisku", *Situla* 3:5-6, 23, 25.
JILK (ILK), J., 1870, "Rimski nalazi u Sisku - ant. Siscia", *Vies Nar Zem Muz* Zagreb:163-164.
KANIJE, B., 1980, *Rimsko carstvo, narodi i civilizacija*, Beograd.
KLAJČ, V., 1980, *Povijest Hrvata*, knj. I, Zagreb.
KOŠČEVIĆ, R., 1980, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb.
KOŠČEVIĆ, R., 1991, *Antička bronca iz Siska: umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog carstva*, Zagreb.
KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I., 1873, "Panonija rimska", *RadJAZU*, XXIII: 86-157.
LAPAINE, V., 1881, "O Sisačkom rimskom vodovodu", *ViestHrvArk* 3: 60-61.
MAKANEĆ, A., 1934-1936, "Drevni Sisak u rimsko doba", *Numismatika Zagreb*, 2-4: 142-144.
MAROVIĆ, I., 1970, *Sisak, grad i graditeljstvo*, Sisak.
MOXSY, A., 1974, *Pannonia and Upper Moesia*, London.
PLINIJE (PLINII SECUNDI), *Naturalis Historia*, Izd. c. Mayhoff (Treibner).
RAZNE VIESTI, 1884, "Iskapanje starina u Sisku tečajem prošlog lipnja", *ViestHrvArk* 6: 125.
STRABO, 1903, *Geographica*, VII 3, 2, Lipsiae.
ŠARIĆ, I., 1986, "Arheološka topografija Siska - modaliteti zaštite, Konzervatorskoarheološka dokumentacija za provedbeni urbanistički plan Siska - historijska jezgra - zona A, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Zagreb.
ŠARIĆ, I., 1986, "Zaštitno arheološko istraživanje lokaliteta "Kovnica" u Sisku 1985. godine", *Obavijesti* (XVIII)1: 28-29.
ŠEPER, M., 1954, "Jedan nalaz keramike iz Siska", *AVes* (V)2: 305:319.
ŠIPIŠ, N., 1983, "Emisija 1/4 folisa kovnice Siscia", *NumVij* 37: 16-20.
ŠIŠIĆ, F., 1975, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb.
TRAJČIĆ, I., 1904, "Crta o bivšoj sisačkoj biskupiji", *Karolički list* (LV)17: 197-198.
VASOLI, C., 1937, *Antički Rim - panorama jedne civilizacije*, Beograd.
VELLEIUS PATERCULUS, II, 110-116.
VINSKI, Z., 1970, "O postojanju radionice nakita starohrvatskog doba u Sisku", *VAMZ* 3.ser. 4:45-92.
VIBANOVIC, S., 1981, "Prilog proučavanju topografije Siscije", *Izdanja HAD* 6:187-200.
VIKROVIĆ, D., 1994, *Siscia - vizija rimskog grada u Panoniji*, Sisak.
ZMAJIC, B., 1961, "Kratak pregled rada rimske kovnice Siscia", *NumVij* 8(15-16):19-22.
WILKES, J.J., 1969, *Dalmatia*, London.

Zusammenfassung

Die Bedeutung und die Entwicklung der Stadt Segestica - Siscia beruht auf ihrer Lage als naturräumlicher Scheide zwischen Westen, Osten und Süden.

Im 4. Jh. v. Chr. wurde die Siedlung Segestica von den Kelten gegründet; die strategische Lage veranlasste die Römer zu einer langwierigen Belagerung dieser Siedlung, die sie, nach der Eroberung (35 n. Chr.) in eine militärische Befestigung verwandelten. Seit Octavian (später Kaiser Augustus), der in Siscia eine militärische Besatzung unterbrachte, über Tiberius, der das Verteidigungssystem der Stadt verstärkte bis hin zu Vespasian, zu dessen Regierung die Siedlung zu Colonia Flavia Siscia wurde, erlebte die Stadt eine urbane Fortentwicklung; am Höhepunkt des wirtschaftlichen Wohlstands war sie zur Regierungszeit des Kaisers Septimius Severus, als sie ihren Namen in Colonia Septimia Siscia änderte. Nach der administrativen Neuteilung des Reiches, die von Kaiser Diokletian durchgeführt wurde, bestätigte sich die Bedeutung von Siscia dadurch, dass es Sitz einer neugeformten Provinz Pannonia Savia wurde. Seit dem 3. Jh. n. Chr. war Siscia Bischofssitz, im 4. Jh. wird die Stadt im Zusammenhang mit den Landtagen in Salona erwähnt. Siscia hielt unter mehr oder weniger Zerstörung in der Völkerwanderungszeit (5. und 6. Jh.) stand, bis sie von den Awaren und Slawen eingenommen wurde; dies geschah in der Zeit zwischen dem Fall Sirmiens, 582 und der Eroberung Salonas, 614. Seit dem Zeitpunkt bis zum Anfang des 9. Jh. wird Siscia in den Quellen nicht erwähnt; zu Anfang des 9. Jh. (822) wird die Stadt in den fränkischen Annalen als eine Befestigung des pannonisch-kroatischen Fürsten Ljudevit Posavski erwähnt. Nachher versiegen die Quellen wieder bis zum 13. Jh. als Sisak im Zusammenhang mit dem Zagreber Bistum erwähnt wird.

Die Angaben über Segestica sowie Siscia finden sich in den Texten antiker Autoren wie Apian, Strabon, Plinius, Dion Cassius, Velei Patercul, ferner in Notitia Dignitatum (antike Reiserouten) und erwähnt ist die Stadt auch auf Tabula Peutingeriana.

Die Bedeutung der Stadt Sisak widerspiegelt sich auf einem Schild aus Zedernholz, mit reliefartig verziertem Bronzebeschlag, das Figuren darstellt, die die für Münzprägestätten bekannten Städte der Alten Welt personifizieren, unter Anführung der Städtenamen: Rom, Carthago, Nicomedia, Konstantinopel und Siscia.

Sisak ist eine der wenigen Städte, die nebst ihrem ursprünglichen, illyrisch-keltischen bzw. römischen Namen auch eine Lebenskontinuität auf der gleichen Raumfläche bis auf den heutigen Tag aufweist; obwohl sie systematisch nicht erforscht wurde, zeugen der Reichtum an diversem Fundstoff, sowie zahlreiche bewegliche und unbewegliche Funde sowie die vorliegenden Daten, dass diese Stadt zu römischer Zeit eines der stärksten urbanen Zentren der Provinz Pannonia war. Zahlreiche Inschriften zeugen vom

Vorhandensein administrativer, religiöser und anderer Institutionen und erwähnen verwaltungsbezogene Funktionen, ferner kommen die auf Bautätigkeit bezogenen Inschriften, Votiv- und Sakraldenkmäler, Relieftafeln, Gottheitstatuen und Marmorbilder von Kaisern, nebst zahlreichen Überresten der Architektur auf den freien Flächen des gegenwärtigen Stadtrareals vor. Im Laufe der Strassenbau- und anderen öffentlichen Arbeiten wurden Nekropolen, Thermen, Basilika, Mosaik, städtischer Abwasserkanal, städtisches Wasserwerk und die Festungsmauern entdeckt. Die Münzstätte von Sisak wurde in 262 n. Chr. gegründet und war bis 387 in Betrieb. Sisak war auch für Tonwaren bekannt: hergestellt wurden

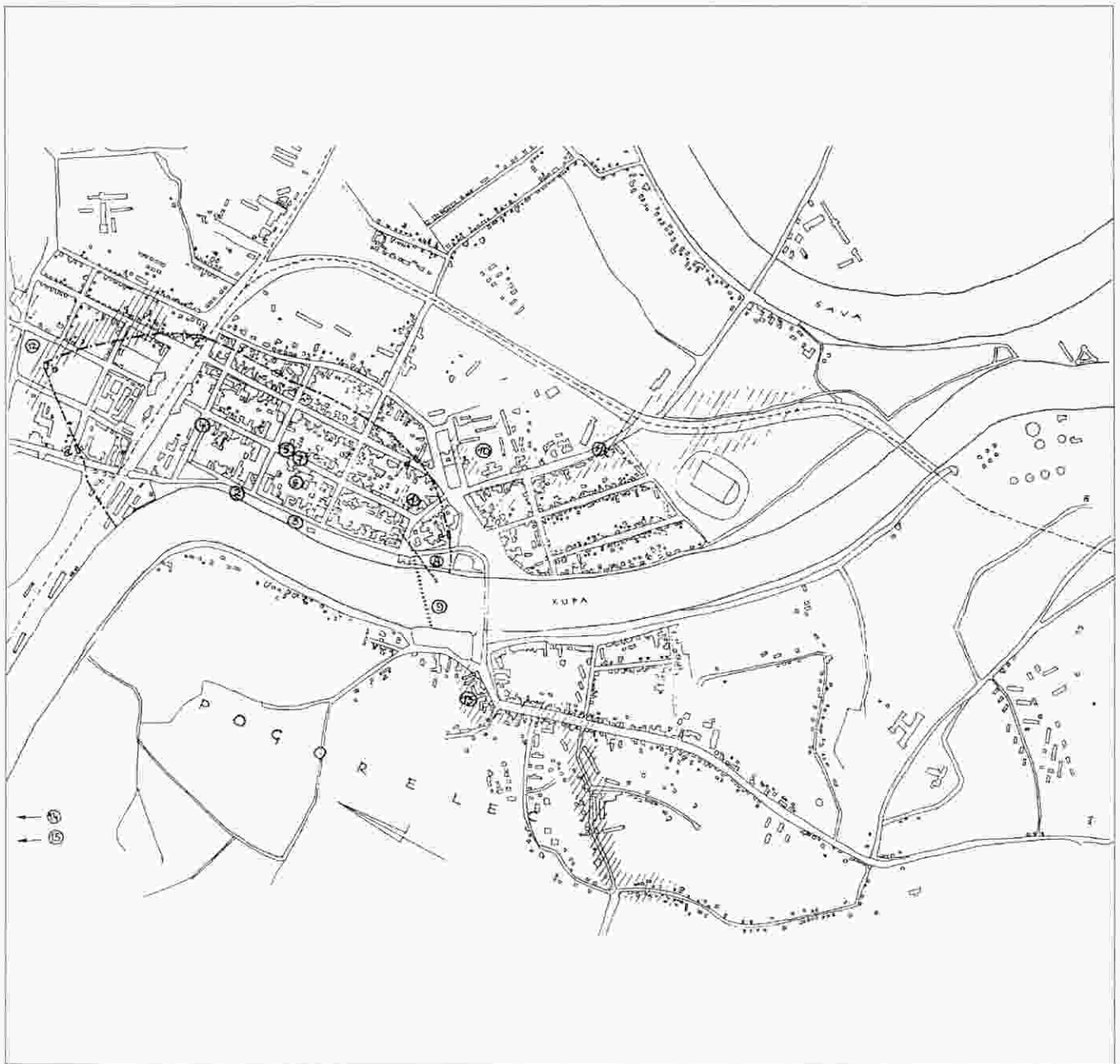
Ziegel und Tonrohre, gewöhnliche Haus- und glasierte Feinkeramik, ferner Laternen (lucernae) und keramische Plastik. Sisak wird auch als eines der Zentren der Wollbearbeitung erwähnt.

Der Forschungsstand über die antike Stadt Siscia ist derart unzureichend, dass keine allgemeinen Schlussfolgerungen, insbesondere wenn es auf die urbanen Merkmale ankommt, zulässig sind. Obwohl Sisak eine Stadt mit Vergangenheit ist, ist sie zugleich eine Stadt, die zahlreichen grossen Zerstörungen ausgesetzt war. Die stratigraphische Analyse zeigt häufige Brand-, Feuer-, Zerstörungsspuren. In Randgebieten der antiken Stadt Siscia sind Verschüttungsspuren sichtbar, während in den Wällen, die auf einzelnen Stellen 5, auch 7 m dick sind, zahlreiche Keramikbruchstücke, römische Ziegel und Dachziegel sowie Überreste einer zerstörten Architektur zu finden sind. Wann diese Zerstörungen stattgefunden haben, lässt sich nicht festlegen, dass die Stadt aber in der Völkerwanderungszeit zerstört wurde, ist mehr als sichtbar, obwohl sie auch in den Kämpfen vieler Kaiser und ihrer Opponenten den Schaden davontrug.

Zum Schluss sei eine Frage gestellt: in welchem Maße können die auf Siscia bezogenen Fragen und Probleme durch zukünftige Forschungen gelöst werden, wenn man bedenkt, dass Sisak eine der meist verwüsteten antiker Städte in und ausserhalb Kroatiens ist? Leider ist ein grosser Teil des antiken Erbes unwiederbringlich zerstört und ist somit für die Wissenschaft verlorengegangen.

Doch lassen sich aufgrund der bisherigen Forschungen die Stadtlage, ihre Entwicklungsphasen, die Stadtgrösse, einige wesentlichen urbanen Merkmale, sowie die geschichtliche Bedeutung Siscias und der Wert des antiken Erbes festlegen.

Übersetzung
Branka OHNJEČ

Plan suvremenog Siska s nalazima antičke arhitekture prema S. VRBANOVIĆU

1. Kasnoantička zgrada u Ulici Stjepana i Antuna Radića br. 4, dvorište.
 2. Terme, Ulica Kralja Zvonimira i Rimska ulica.
 3. Forum ili Kapitolij, Rimska ulica.
 4. Zgrada od kamenih blokova, Trg Republike - Frankopanska ulica.
 5. Nalaz amfora, antička trgovačka kuća, Ulica Stjepana i Antuna Radića.
 6. Antički objekt u dvorištu pošte.
 7. Bazilika, Ulica Stjepana i Antuna Radića.
 8. Trasa antičkog kolektora, Ulica S, S, Kranjčevića.
 9. Trasa vodovoda i antičkog mosta.
 10. Kasnoantička nekropola na zemljištu Colussi iza gimnazije.
 11. Kasnoantička nekropola na području stadiona.
 12. Nekropola kod crkve sv. Kvirina.
 13. Kasnoantička nekropola na položaju Pogorelec.
 14. Tragovi rimskog mosta kod Odra.
 15. Ušće Odra u Kupu.
- a, b, c, d, e - tragovi rimskog gradskog bedema.

Stadtplan von Sisak heute, mit antiken Architekturfinden nach S. Vrbanović

1. Spätantikes Gebäude in der Stjepan- und Anton-Radić-Strasse 4, Hof
 2. Thermen, König-Zvonimir-Strasse und Römerstrasse
 3. Forum oder Kapitolium, Römerstrasse
 4. Gebäude aus Steinblocks, Platz der Republik / Frankopanstrasse
 5. Amphorenfund, antikes Händlerhaus, Stjepan- und Anton-Radić-Strasse
 6. Antiker Bau im Hof des Postamtgebäudes
 7. Basilika, Stjepan- und Anton-Radić-Strasse
 8. Führung (Trasse) des antiken Abwässerungssystems, Silvije-Strahimir-Kranjčević-Str.
 9. Trasse des Wasserwerkes und der antiken Brücke
 10. Spätantike Nekropole auf dem Colussi-Grundstück hinter dem Gymnasium
 11. Spätantike Nekropole auf dem Sportplatzgelände
 12. Nekropole bei der Kirche des Hl. Quirin
 13. Spätantike Nekropole auf dem Fundplatz Pogorelec
 14. Spuren der römischen Brücke an der Odra
 15. Mündung der Odra in die Kupa
- a, b, c, d, e - Spuren des römischen Stadtwalls

